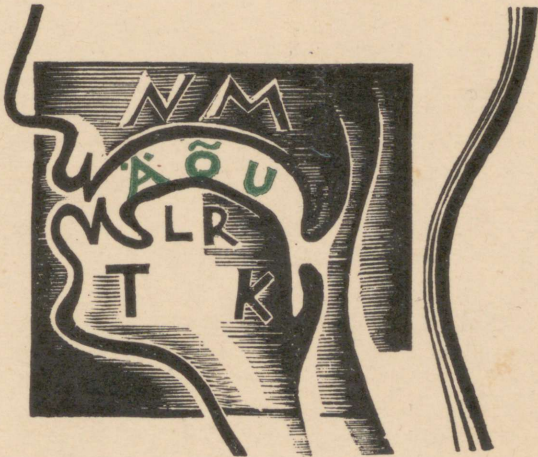

70

PAUL ARISTE

**EESTI KEELE
HÄÄLDAMINE**

A-7965 III
PAUL ARISTE

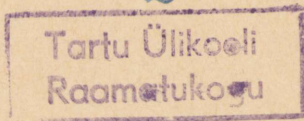
EESTI KEELE
HÄÄLDAMINE

EESTI KIRJANDUSE SELTS
TARTU, 1939

TOIMETUS: A. ANNIST — TEGEV TOIMETAJA,
D. PALGI — VASTUTAV TOIMETAJA, J. KÕPP,
J. LANG, J. ROOS, P. TARVEL, F. TUGLAS, J. ULUOTS,
F. PUKSOO

Toimetuse aadress: Eesti Kirjanduse Selts, Tartu

2

217443

EESTI KIRJANDUSE SELTSI TRÜKIKODA
TARTU, 1939.

SISSEJUHATUS.

E. Bornhöhe Tallinna-jutustuses „Kollid“ on toodud huvitav kirjeldus käesoleva sajandi alguse eesti linnaseltsimaja miljööst, kus muude tolleaegsete tüüpide hulgas esineb ka noor lauljanna, kelle „küljes ei olnud küll midagi muud tähelepanemise vääriolist, kui tema visa püüdmine Eesti keeli sõnadele võimalikult võõrakeelist kõla anda“. See Bornhöhe lakooniline lause ei iseloomusta üksnes üht lauljannakest, vaid sama oleks võinud öelda enamikust tolle aja eesti haritlastest, kes peenutsesid sellega, et õiget rahvakeele hääldust väänata saksa või vene keele järgi. Praegu oleme küll peaaegu täiesti vabanemas maailmavaatest, nagu oleks võõrapärane hääldusviis kõrgemas kihti kuuluvuse tundemärke, kuid siiski oleme nüüdki veel mitmeti saksa ja natuke ka vene keele kammitas. Me pole üldse olnud tähelepanelikud oma keele hääldusliku külje vastu, nõnda et meil on põhjust siinkohal avalikult esile tõsta küsimust, missugune on eesti keele praegune ühiskeele hääldus ja missugune see peaks olema. Oleme iseseisvuse ajal teinud keele sõnavara ja morfoloogilise külje ühtlustamises suuri edusamme. Meil on ses suhtes kujunenud enamvähem kindel standardkeel, mida nõutakse koolides, avalikel esinemistel, kirjanduses ja ametlikus suhtlemises, ent samasugust üldkeelelise kujuga

standardhääldust pole meil veel täiesti rahuldaval määral olemas.

Enne kui minna otse küsimuse enese juurde, peab lühidalt peatuma kirjandusel, mis seni on ilmunud eesti ühiskeelee häälduse kohta. Palju ning nimetamisväärset pole meil esitada. Meil on olemas üksnes paar väiksemat uurimust mõnest eriküsimusest ja mõni üldsõnaline käsiraamat või käsiraamatu osa. Ja see on kõik. Siiski peab kohe nimetama, et väikesteski kirjutistes on ometi üht-teist küsimust positiivselt lahendatud.

Esimesed sammud hääldusküsimuste alalt on astunud grammatikakirjutajate poolt. Vanimad grammatikud on tahtnud tõmmata piire eesti ja saksa häälikute vahele või taas selgitada üksikuid spetsiaalselt eestilisi foneetilisi iseäraldusi. Juba Stahlil on 1637. a. ilmunud keeleõpetuses „Anführung zu der Estnischen Sprach“ eriline peatükk „hääldamisest ja väljarääkimisest“ („Von der pronounciation und aussrede“). Peale rõhuolude kirjelduse ei paku Stahl küll muud huvitavat kui paar viidet iseene kirjaviisi kasutamisele. Göseke „Manuductio ad Linguam Oesthonicam“ (1660) toob selle-eest mitu tähtsat tõsiasi päevavalgele. Kõigepealt mainitakse selles teoses esmakordselt *h* hääldamata jätmist sõna alguses: „Sõna alguses säilitatakse *h* või jäetakse ära, nagu: *Halg* ehk *Alg* /*Halw* ehk *Alw*/. *Hemmarus* ehk *Emmarus* /*Horgk* ehk *Orgk*. *Hiwwi* ehk *Iwwi*“ (lk. 4). Huvitav on tähele panna, et Göseke esitab *h* esinemist ka niisugustes sõnades, kus *h* ei ole kuidagi algupärane ega ka ootuspärane (*horg*, *hiva*). Teatavasti on praegugi mitmeid sõnu, kus *h* kirjutamine ei ole täiesti kindel (*ässitama* ~ *hässitama*). Tollal, sõnaalgulise *h* kao algaastail, võis ehk häälduses olla suuri kõikuvusi, s. o. ühelt poolt jäeti *h* kõikjal ära ja teiselt poolt tarvitati seda ka liigselt. Üldse võime konstateerida, et juba XVII sajandil algab nn. *h*-võitlus, mis ei ole kadunud meiegi päevil ja millele peame pühendama erilise pikema peatüki. — Juba Stahl juhib sellele tähelepanu, et eesti velaaralataalne (kõva ja pehme

suulae) klusiil (sulghäälik) hääldub teisiti kui saksa keeles. Stahli tsiteerides ütleb Göseke: „GK-d ei pea mitte tugevasti, vaid pehmelt hääldatama nagu kaksis-gg. Kuid seda peab arvama ainult mõnedest sõnadest, mis sellepärast ka kirjutatakse kahekordse gg-ga: nagu | *Haggan* | *waggo* | *Sugga*: Sest järgnevais sõnades *Jergk* ein *Stuul* | *Körgk* hoch | *Haigke* krank | *öigke* gerecht | peab *K* alati kaasa hääldatama“ (lk. 8).

Göseke ja Stahl on tahtnud seega esile tõsta tõsiasja, et nende ajal on eesti leenisklusiil (nõrk sulghäälik) olnud õige lahkuminev saksa fortisklusiilist (tugevast sulghäälikust). Göseke näidete põhjal võib arvata, et eesti klusiil oli juba siis, vähemalt intervokaalselt (vokaalide vahel) n.-ö. „poolhelitu“, nagu praeguses keeleuusus. Pandagu tähele, et 1535. aasta katekismuse katkendite kirjutusviis *podw* 'poodud', *lebby* 'läbi', *ygkenes* 'iganes' jne. eeldab ka *k*, *p*, *t*-st nõrgema intensiteediga häälikut. Üldiselt on aga XVI sajandi kirjaviihis praeguste *b*, *d*, *g* asemel vastavais sõnades *k*, *p*, *t* sedavõrd üldised, et peab arvama, et häälduski oli praegusest erinev.

Hornungi „Grammatica Esthonica brevi Perspicuâ tamen methodo ad Dialectum Revaliensem“ (1693) ei too eesti häälduse alalt midagi uut. Ainukeseks oluliseks märkuks on taaski sõnaalgulise *h* ärajätmine. Autor ütleb, et eriti just Pärnumaale ja Läänemaale on *h* kadu omane (lk. 3) ¹⁾.

XVII sajandi kohta on olemas andmeid, et tollal oli olemas mingisugune ühiskeelee leksikaalne (sõnavaraline) ja morfoloogiline (vormiõpetuslik) traditsioon. Rootsiaegseis kohtuprotokollides on üsna ohtrasti igasuguseid eestikeelseid sõnu, lauseid, vandealemeid jne. Nende keel ei vasta peaaegu kunagi ehtsale lokaalmurdele, vaid teatavale üldisele uususle, millel on vaid lokaalseid jooni. Võib siis arvata, et käsitletud sajandil oli kujunemas ka üldeestiline hääldusviis, mis hakkas tasandama suurimaid murdespetsiaalsusi (vt. Eesti Kirjandus 1938, lk. 364).

¹⁾ „*qvanquam non erraverit, qvi h, ab initio omiserit, qvod praesertim in Pernaviensi Dioecesi & in Wikia frequentissimum*“.

XVIII sajandil torkab kohe algusaastail silma Helle-Gutzleffi „Kurtzgefasste Anweisung zur Ehnischen Sprache“ (1732). Sel teosel on koguni eriline peatükk „Vorerinnerung von den Buchstaben und deren Aussprache“ (lk. 1). Tähelepandavamad seigad hääldusest, mis esitatakse, on järgmised. Üsna tabavalt iseloomustatakse eesti *g-d*, mis olevat pool *k-d* („ein halb *k*“) sõnades *agga*, *näggi*, *jaggama*. Nagu varasemaiski grammatikais, nõnda jäetakse siingi *b* ja *d* nimetamata, kuigi viimaste artikulatsiooniviis ning akustiline mulje on pidanud olema võrdne *g* omaga. „Kurtzgefasste Anweisung“ konstateerib arusaadavalt ka sõnaalgulise *h* ärajätmist, nagu seda konstateeriti juba varemgi. Huvitava tähelepanekuna lisatakse tõsiasi, mille vastu on viimase ajani palju patustatud, et sõnades *muhk*, *õhto*, *rahwas* on *h* teissugune kui saksa *ch*. Vokaalidest kõneldes viidatakse esmakordselt *õ* olemasolule, mille ümber hakkab järgneval sajandil keerlema rida põnevaid foneetilisi päevaküsimusi. Ka palatalisatsioonist¹⁾ esmakordselt kõneldes ütleb Helle-Gutzleff: „Mõnede sõnade hääldust peab õppima ainult *ex usu*, või kuulmise järgi, nagu sõnades: *hunt*, *kot*, *sant*, *tont*, *tootama*, *nöäl*, *salw* der Kasten, *töeste*, *öe* der Schwester, *sanna*, *palk* der Balken, *löek*, sest kahekordse tumeda hääliku tõttu, mis esineb häälduses, ei ole seda õieti võimalik väljendada lihtsate tähtedega“ (lk. 3 jj.). Neist sõnadest on *hunt*, *kot*, *sant*, *tont*, *salw* ja *palk* palataliseeritud konsonantide kohta, muud on aga näiteid *õ*-st. Nagu järgneva sajandi alguse vaielustes, nõnda peetakse siingi palatalisatsiooni ekslikult eriliseks vokaali nüansiks. *õ* kohta käivad näited on peale muu sellegi poolest õige olulised, et nendest võib näha, kuidas XVII-lgi sajandil kirjepilt ja hääldus võisid teineteisest erineda, kirjutati nimelt *sanna*, kuid hääldati *õ*-ga: *sõna*. — Teatavasti on eesti praegused diftongid kaht algupära. Astmevahelduslikud põlvnevad alg-eestist, astmevaheldusetud on taas tekkinud hilisemal ajal vokaalidevahelise konsonandi kao tõttu. Ühiskeelee normaalne hääldus ei tunne vahet algupäraste ja hilistekkinud diftongide vahel. Helle-Gutzleffi ajal on aga hilistekkinud

1) Palatalisatsiooni mõiste kohta vt. allpool eri peatükki.

diftongide asemel olnud eri silpidesse kuuluvad vokaalid. Autorid kirjutavad näiteks „ka-ub mitte kaub“, s. o. kaob (lk. 5). — Lõpuks mainitagu veel, et „Kurtzgefasste Anweisung“ koostajail on olnud mingisugune arusaamine eesti vokaalide ja konsonantide pikkustestki, kuigi pikkuste tõelist olemust ei ole osatud esile tuua ega selgitada. Mainimata ei saa jätta ka kirjeldusi eesti keele rõhust (lk. 4).

Sajandi tähtsaim keeleõpetus, Hupel'i „Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekten, den revalschen und dörptschen nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche“ (1780), on foneetika seisukohalt vaadates läinud tagaspidi. Vaevalt leidub midagi originaalselt uut. Toodud seigad on enamasti varasemate teoste koopiaid. Oma tähelepanekud on õige tühised või tõele otse vastukäivad. Hupel on vist esimesena lasknud lendu lause eesti häälduse kohta, mis liialdatuna kummitleb tänapäevalgi, nimelt et „eestlane loeb täpselt nõnda, nagu kirjutatakse, ja kirjutab, kui ta seda oskab, nõnda, nagu peab lugema“ (lk. 7)¹⁾, s. o. et eesti keelt kirjutatakse just nõnda, nagu hääldatakse, ja hääldatakse nõnda, nagu kirjutatakse. Eesti leenis- ja fortisklusiilide omavahelisest suhtest ei ole Hupel sugugi aru saanud. Tema arvates on eesti keeles vahe koguni ilmekam kui saksa keeles (lk. 3), eesti *b, d, g* oleksid seega saksa keele omadest veelgi helilisemad, mis arvamus on tõele otse vastukäiv. — Tähelepanuväärivaks lisaks on kirjeldus *j* kahest hääldusnüansist (lk. 4 jj.), diftongidest (lk. 6 jj.) ja rõhust (lk. 12). Eriti viimased tähelepanekud on mainimisväärt. Hupel on nimelt õigesti kuulnud, et teise silbi vokaal võib esimese silbi lühike olles häälduda harilikust pikemalt („*willoom kühler, sullood junge Fische*“). Mõeldud on hääldust *vilùm, sulùD*, nähtus, mille juures tuleb lähemalt peatuda ühes alljärgnevas peatükis. Autor konstateerib peale selle pearõhku kaugemal esimest silpi mõnedes laensõnades. On näiteid sellestki, kuidas laensõnas tarvitatakse ebaõiget rõhku (*tölneer*).

XIX sajandil hakkab eesti keele uurimine edenema kiirete sammudega. Rosenplänteri „Beiträgede“ ümber koonduvad ringkonnas on elavaks kõne- ja vaidlusaineks hääldusnähtusedki, mida tahetakse ortograafias täpselt fikseerida. Üldse peab ütleva, et vanemal ajal on eesti keele foneeti-

¹⁾ Tsiteeritud on II trükki (ilmunud a. 1818).

kast ehk hääldamisest kõnet vaid ühenduses ortograafiliste küsimustega. — Esimene, kes „Beiträgedes“ võtab sõna, on L. v. Luce 1816. a. kirjutises „Orthographischer Vorschlag“. Luce peakäsitusaineks on sõnaalgulise *h* küsimus, mida kirjutises soovitatakse asendada *spiritus asper*'iga, s. o. vokaali peale püsti asetatud *c* -märgiga (*òbbone* — hobune), häälduses aga leitakse olevat otstarbekas jätta igauhele vabadus. 1821. aastal ollakse Luce ettepanekute suhtes kahtleval seisukohal ja „Beiträged“ ei suuda üldse võtta mingit seisukohta selles, juba siis akuutses asjas. Ajakirja samas numbris tuuakse lisandeid Hupeli keeleõpetusele, kus kirjutise autor on õigesti seletanud eesti *ä* ja *e* omavahelist moodustussuhet ning nende erinevusi saksa vastetest. Tähtsaimad siiakuuluvad kirjutised on ühenduses *õ*-ga. Selles asjas on sõna võtnud kõigepealt Rosenplänter ise (1821, 1822). Teine küsimus, mis on tugevasti huvitanud tolle aja keelemehi, on palatalisatsioon ja selle märkimine.

Siinkohal on põhjust veidi lähemalt puudutada *õ*-d. Teatavasti ei ole vanem eesti kirjandus *õ*-d eristanud *ö*-st. O. W. Masing on tegelikult esimene, kes järjekindlalt ning teadlikult on nõudnud *õ* märkimist ja ka hääldamist¹⁾. 1818. aastal on tal „Pühhapäwa Wahheluggemistes“ *õ* märgitud *õ*-ga: *õppetust, põhjani, mõnda, kõhheto*. „Beiträgedes“ XII esineb *õppetaja, moisa*. „Marahwa Näddala-Leht“ tarvitab 1821. a. aga juba *õ*-d: *kõrral, õigede* jne. 1822. aastakäigus (lk. 44 jj.) on Masing toonud seletusegi *õ*-märgi tarvituselevõttust, mis on niivõrd huvitav, et seda maksab siinkohal sõna-sõnalt edasi anda: „Sedda pohkstawi ei olnud meie kirjas, ja sellepärrast prukisiwad o ehk *ö* temma assemel. Seältap se siis tulli, et mitmed sõnnad, mis räkides hopis tõistwisi kõllawad, ja hopis tõist asja tähhendawad, ühhe wisi peäl kirjutasid, ja luggijad sellega seggasid. Olgo näituseks need sõnnad: *kört* mis paddas kedan, ja *kört* mis wäljal künnan, neid kirjutasid *kört* ja *kört*; nenda ei sanud siis mitte sõnnast arwu, kumba ühhe ehk tõisega pididi tähhendatama, kas *kört* wai *körti*...“

Jättes kõrvale muud „Beiträgede“ foneetilis-ortograafilised kirjutised, millest olulisimad on palatalisatsiooni kohta

1) Eesti Keel 1932, lk. 115 jj.

käivad, peab nimetama soomlase A. Iwar Arwidssoni tööd (Beiträge XV, 1822, lk. 124—130) „Über die ehstnische Orthographie“. Kuulnud eesti keelt otse rahva suust, soovitas Arwidsson *piddasid, abbi, koggoni, palluma, minna, jures* jne. asemel tarvitada *pitasi, api, kokoni, paluma, mina, juures* jne. Kirjutaja on nimelt tahtnud peamiselt eesti *B, D* ja *G* jaoks leida paremat kirjapilti kui kergesti eksiteele viivad *b, d, g*. Lk. 129 on öeldud, et „eesti keelt peab nii kirjutama, nagu seda hääldavad need, kes kõnelevad kõige puhtamalt (*man schreibe, wie die am reinsten Sprechenden reden*). Kui rahvas hääldab *k, p, t*, siis polevat põhjust tarvitada kirjamärke *b, d, g*“.

„Beitragedes“ on ka esimene puhtfoneetiline kirjutis. Selle autoriks on K. J. Peterson, kellel üldse olid väga mitmekülgsed keelelised huvid. „Das Charakteristische der Consonanten, mit besonderer Hinsicht auf die ehstnische Sprache“ (Beiträge XIII, 1821, lk. 86—94) on kirjutatud Aristotelese filosoofia vaimus, mille järgi käis kogu Lääne-Euroopa foneetikateadus seni, kuni uus aeg ja eriti india foneetikakäsitus muutsid valitseva olukorra ¹⁾. Petersoni kirjutises on kõigepealt ülevaade häälikute tekkimisest ja iseloomust. Artikli tuumaks on aga asjaolu: „Mis on põhjuseks, et eesti keeles puuduvad mõned konsonandid, mis esinevad muudes keeltes“, ja missugune sisuline taust, mõiste on igal häälikul. Esimesele küsimusele leiab Peterson lahenduse maastikulistest oludest, mis olevat põhjustanud eesti häälduse iseloomu. „Minu isamaal on, muude maadega võrreldes, madal asend: tihedam õhk ei nõua järelikult nõnda tugevat vapustust, mida tekitavad tugevamad hõngused, et selgesti aru saadaks, kui kõneldakse; keel heidab ära liigsed

1) Usuliste hümnide õige hääldamise taotlemiseks hakati Indias juba õige varakult täpselt kirjeldama, kuidas üks või teine häälik moodustatakse jne. 300 aastat e. Kr. oli india foneetikakäsitus kõrgemal astmel kui Lääne-Euroopas XVIII sajandil. Kui XIX sajandi algul Euroopas hakati üha rohkem tähelepanu pöörama sanskritikeelsele filoloogilisele kirjandusele, sai siin tuttavaks ka Pânini foneetika-õpik, mis on tugevasti mõjutanud tänapäeva moodsa foneetika arengut.

konsonandid *f, sch, ch*, mida asendavad pehmemad *w, b, p, s, k, g, h*." Konsonantide iseloomust arwab Peterson, et *v, b, p*-l pole iseloomulikku mõistetausta, kuigi need on ehk kõige vanemad. Ent *d* ja *t* tähistavat üritust mõju avaldada või sihti saavutada. Sellepärast ongi eesti transitiivse verbi tunnuseks *-ta-*, *-da-* ning *t*-ga on sõnad *teadma, tahtma, teggema, töö, ots, ootma* jne. Klusiilid *g* ja *k* tähistavat midagi seotut, kokkusurutut, ümmarikku, kõva ja tugevat. Sellepärast on *k*-algulised *kaas, kak, kägistama, kassi, kaks, kaljo, kaua, kaus, keerma, keik, kokko* jne. Häälik *l* avaldavat toimivat jõudu; sellepärast siis ka *wallama, illus, ilm, ellama* jne. Kõige huvitavam on häälik *m*. Temas peituvat midagi peidetut, tundmatut, seega siis ka imepärast ja toredat. Et *ma* ja *meie* algab selle häälikuga, olevat täiesti arusaadav, sest *ego* on igapähele kõige tundmatum. *n* osutavat sisemist olemust või toimingut (*unni, ön*). Toimivat jõudu tähistavat ka *r* (*rabbama, rahhe, raiuma, raske, raud* jne.). Lõpuks väljendavat *s* kindlust, määratust, püsivust (*assi, asse, usk, ossa*). Praegune foneetikakäsitlus ei tunnusta Petersoni-aegseid vaateid, kuigi peab möönama, et mõnel häälikul võib olla teatavaid funktsioone, nagu eesti keeles *ö-l*, millega meelsasti moodustatakse kirjeldavaid või halvustavaid sõnu.

Ka väljaspool „Beiträgede“ piire on samal ajal avaldatud ühte-teist foneetilisest küsimustest. Mainima peab O. W. Masingi „Beitrag zur Ehtsnischen Orthographie“ (1824). Seda 39-leheküljelist brošüürikest võib praegugi huvitusega lugeda kui esimest eesti foneetika raamatut. Masing esitab muu seas ülevaate eesti keele hääliku-süsteemist, soovitab tähistada palataliseerimist vokaali alla asetatud punktikesega (*tal, kool, õlg*) ja *õ*-d. Peale selle on kõnet kolmest välttest ning nende märkimisest. Viimase ülesande lahendamine ei olnud autoril kerge, sest tolleaegne õigekirjutus võimaldas seda veelgi vähem kui praegune. Kõnet on ka sõnaalgulisest *h*-st, vöörsõnade rõhust jne. Masingi brošüüri peasihiks oli õigekirjutuse lähendamine tõelisele hääldamisele.

Edasi minnes taas grammatikate juurde näeb, et Ahrrens, kes kirjaviisis on teinud suure pöörde, ei ole eesti häälikute iseloomust siiski igakord aru saanud. „Grammatik

der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. I. Formenlehre“ (1843) ei pea isegi vajalikuks esitada õ-d iseseisva häälikuna, vaid viimane on üksnes „ebapuhas“ (*unrein*) õ. Ahrens on siiski tähele pannud mitmeid üksikasju, nagu ä moodustamist ja järgsilpide vokaalide reduktsiooni põhjaeesti murretes (vt. peatükke murrete mõjust). Vokaalidevahelisest *j*-st on õigesti öeldud, et see tuletab meelde *e-d*. Õigesti on kirjeldatud ka eesti *s*-hääliku hääldusnüansse ning erinevust saksa *s-st*. Erilist tähelepanu on Ahrens pööranud palatalisatsioonile ehk *dilutsioonile*, nagu tema ütleb. Palatalisatsioonist on saadud taas nõnda aru, nagu „peene-neks“ vokaal.

Ajalooliselt Ahrensile järgnev on J. H u r t. Õpetatud Eesti Seltsi ülesandel ta andis välja raamatukese „Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud wisi“ (1864), kus peale muu puudutatakse palatalisatsiooni, mida soovitatakse märkida järgmiselt: *palk*. Huvitav on konstateerida, et Hurtki ei pidanud hilistekkinud diftonge diftongideks. Hurt oli ka innukas sõnaalgulise *h* hääldamise pooldaja ning propageerija.

Möödunud sajandi 70-ndail aastail ilmub eesti häälduse kohta mitu tähelepanavat tööd, Vähetuntud väljaandes „Einladung zur öffentlichen Prüfung im Gymnasium zu Arensburg am 17. und 18. December 1871“ (Kuressaare, 1871) on nimetatud kooli õpetaja Dimitri von Mewes avaldanud kirjutise „Звуковые особенности эстскаго языка“. Kohe alguses ütleb autor, et „kirjamärkide ehk tähtede järgi ei või otsustada häälikute omaduse üle“. Sellepärast on v. Mewes püüdnud kuulata elavat rahvakeelt. Niisuguse meetodi kasutamine on andnud rea õige huvitavaid tähelepanekuid. Mainitagu siinkohal vaid mõni eriti oluline üksikasi. Mewes on märganud, et eesti *ts* hääldub hoopis teisiti kui vene *ц*. Mõeldud on muidugi seda, et eesti keeles on silbipiir keset *t-d*, venes aga *t* eel. Konstateeritakse, et kõnekeeles hääldatakse partitsiipi *-nud* harilikult *-nd-na*. Kõige huvitavam seik v. Mewesi töös on vahest see, et tema on esimesena teadlikult rõhutanud poolpikka (või pikka) vokaali teises silbis (lk. 19). Mewes osutab ka diftongide astmeid: *lāulma* пѣть, aga *laula* пой (lk. 15).

1873. aastal, samal aastal, mil ilmus M. V e s k e väite-

kiri, on teine Saaremaa mees, Põide õpetaja N. N o l c k e n saanud avalikkuse ette „Aabitsaraamatu sissejuhatus“. On raske öelda, kumb on esimesena avaldanud oma töö eesti keele kolmest vältest, kas N o l c k e n või V e s k e, kuid kindel on, et mõlemad uurijad on töötanud iseseisvalt. N o l c k e n i l e jääb siiski see au, et tema on esimesena tarvitanud kolme välte järjekindlat märkimist; *sissejuhatuses, mõnnda, kakks, etteööötuid* 'etteöeldud' (part. pl.), *pallja* jne. vormid tähistavad kolmandat väldet või tugevat astet. Sama kirjaviisi on hiljem tarvitanud M. V e s k e g i. Siinkohal olgu öeldud, et kolmest pikkusastmest kõnelevad juba M a s i n g ja R o s e n p l ä n t e r g i 1822 (Beiträge XIV).

M. V e s k e t on õigegi palju huvitanud eestipärane häädus. Juba väitekiri „Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des finnischen Sprachstammes“ (1873) käsitleb mitmesuguseid foneetilisi küsimusi. Foneetilisi lisan-deid pakub ka „Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse wiis“ (1879). Peale selle on V e s k e pidanud Õpetatud Eesti Seltsi koosolekuil kõnesid mitmesugustest hääduslikest küsimus-test¹⁾, esitades muu seas väga õige kirjelduse palatalisatsioonist. (V. soovitab palatalisatsiooni märkida *ï*-ga: *kuïll, kooïl, muïtt*, sest nõnda räägitavat lõuna-viljandi murdeis.) Mainimata ei saa mööda minna ka sellest V e s k e väitest, et hilistekkinud diftongides on *i, u, ü* väärtuselt võrdsed lõuna-eesti ülipikkade vokaalide *ê, ô, ö*-ga, seega siis *óa, éo* jne., milline tähelepanek on väga õige. Nagu allpool lähemalt näidatakse, on siin küsimuses *e* ja *i, o* ja *u, ö* ja *ü* vahelised häälikud.

XIX sajandi suurim eesti keele uurija F. J. W i e d e m a n n on oma laiaulatuslikus grammatikas „Grammatik der Ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte“ (1875) käsitelnud väga mitmesuguseid foneetilisi küsimusi. Mõnest asjast on aga W i e d e m a n n valesti

1) A. R a u n, Õpetatud Eesti Seltsi 100-aastasest tööst keeleteaduse alal. Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetised XXXV, lk. 10. Õpet. Eesti Seltsis on eesti keele häädamise kohta sõna võtnud muudki tolle aja eesti keele uurijad.

aru saanud, nagu *b, d, g* iseloomust, kuigi ta tähelepanekud on üldiselt õige väärtuslikud ning tabavad.

M. Veskega umbes kaasaegne eesti keelemees K. A. Hermann on laskunud foneetikagi valda. Väitekirjas „Der einfache Wortstamm und die drei Lautstufen in der estnischen Sprache“ (1880) võitleb Hermann õigusega helilise *z* olemasolu vastu ja tahab vist õigesti määrata ka *b, d, g*-d. Teiselt poolt on see keelemees toonud päevakorrade foneetilist ebateadust (nagu ta on ehk üldse teinud eesti keele tundmisele rohkem kahju kui kasu, eriti laialdastes piirides). Hermann arvates on eesti *õ* vene *ы* miinus *i*. Ent *õ* olevat üldse häälik, mis on eesti keelele võõras. See arvamus kummitab Hermannil ja tema mõjul muilgi edasi aastakümneid. *õ*-d peetakse nagu eesti keele valulapseks, ehk küll mõni kirjamees, muu seas L. Raudkepp, astub välja tema kaitseks (Postimees 1902). Teiselt poolt Väandra kurtummade kooli direktor C. Hörschmann kirjutab *õ* kohta pikema uurimuse, mis on ühtlasi esimene eesti häälikumonograafia¹). Hörschmann kaitseb Hermann vaateid. *õ* ei sündivat sellepärast eesti hääldussüsteemi, et eesti keelele olevat „guturaalne“ hääldus võõras. — Hermann tegevuse positiivsemaks küljeks on üritused kohaldada tolleaegseid foneetikateadmisi laulutehnikale. „Laulu ja mängu leht“ I (1885—1886) toob näiteks kaks siiakuuluvat head kirjutist: „Lauluhäälest“ ja „Kuidas sünnib hääli ja heli?“.

Üldise kultuurelu tõusuga käsikäes saab ka eesti keele uurimine käesoleva sajandi algul uut hoogu. Hakatakse üha rohkem tähelepanu juhtima eestipärasele häälduselegi. Kõigepealt torkab silma mitmesuguseid ajaleheartikleid. Ajalehel oli 30—40 aasta eest palju suurem kultuuriline ülesanne kui praegu, sest tema oli peamiseks kohaks, kus eesti teadus võis ennast avaldada kõigile kättesaadavas emakeeles. Suurem osa ajalehekirjutisi on *h* kohta, kus enamasti soovitakse, et sõnaalguline *h* jäetagu ka kirjast ära. Kõige huvitavamad sõnavõtud on L. Raudkepi ja T. Riomariomad²), millel peab hiljem paar korda peatuma. Sajandi

1) Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1902, lk. 37 jj.

2) L. Raudkepp, Eesti keele loomust, Postimees 1902, nr. 61, 62, 64; T. Riomar, Eesti keel kõnes ja kir-

algul ilmuma hakanud teaduslik ajakiri „Eesti Kirjandus“ on kohe algusest peale pühendanud palju tähelepanu eesti keele uurimisele ja foneetilistele küsimustele. Mainitagu siin tähtsamad kirjutised: A. Rull, „Eesti liithäälikute välted“¹⁾. Autor on täiesti õigesti seletanud konsonantühendite ja diftongide kvantiteedivaheldust. 1909. a. aastakäigus, lk. 145—154, on K. Preisbergi „Häälikute peenendus ja kolm pikkuse järku“. Õige tähelepandav on H. Põllu „Eesti keele rõhu ja häälikute painumise vahekorra“²⁾. Autor on toonud üksikasjalisi näiteid rõhu asendist, kuid rõhu ja kvantiteedi suhteist ei ole ta õigesti aru saanud. Põld arvab nimelt, et eesti keeles on rõhk ja kvantiteet ühtivad, kuid tegelikult võivad need sageli teineteisest lahus esineda. Põld on muu seas tähele pannud eesti keele kindlaid helikõrguse muutumisi. Nähtusi seletada pole ta siiski osanud. Need on äsja lahendanud E. Põldre (ajakirjas „Eesti Keel“ 1937). Mainimisväär on seegi, et Põld ütleb: „Meie tuleme otsusele, et meie sõnade sisemisel muutmisel küll kolm hääleaset ehk häälejärku on, aga üksikutel sisemise muute häälikutel neli välidet võib olla“ (lk. 205). „Eesti Kirjanduse“ vanemaist kirjutistest võiks veel nimetada mõndagi, kuid nende lähem vaatlus jäägu vastavate küsimuste kohta. Ajakirjas avaldatud foneetilised kirjutised on peamiselt kõned, mis on varem peetud Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekuil. Kõik kõned ei ole aga trükki pääsenud. „Aastaraamatu“ vanemais aastakäikudes leiab õigesti olulisi lisandeid eesti standardhäälduse ajaloole.

1913. aastal ilmus L. Kettuse väitekirj „Lautgeschichtliche Untersuchung über den kodaferschen Dialekt“, mille alguses on pikem foneetiline sissejuhatus. Kettuse töö ei ole saanud eeskujuks mitte üksi eesti moodsale murdeuurimisele, vaid selles on pandud põhi ka teaduslikule foneetikakäsitlusele, mida seni polnud meie keeles peaaegu sugugi olemas. Kettunen on mitmes kohas sõna võtnud ühis-

jas. Katse meie kirjakeele parandamiseks, Postimees 1904, nr. 87, 88, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99; 1905, nr. 205, 208, 209, 211, 222, 228, 229.

1) Eesti Kirjandus 1908, lk. 135—139, 159—164.

2) Eesti Kirjandus 1911, lk. 161—171, 200—208.

keele foneetiliste küsimuste kohta. Tähelepanдав kirjutus on „Kas saab võõraste sõnade eba-eestilist rõhku ja nende kirjutusviisi muuta?“¹⁾. Kettunen on kas teadlikult või alateadlikult tahtnud eesti keele hääldust lähendada soome omale. Selle põhimõtte järgi käies on mõnikord soovitatud ka niisugust, mis pole eestipärane, või pole enam eestipärane. Kettunen on puudutanud eesti keele häälduslikke küsimusi mujalgi, kõigepealt just raamatus „Arvustavad märkused keeleuendusnõuete puhul“ (1920). Selles teoses võideldakse just selle kasuks, et juhtida hääldust kirjaviisi järgi (sõnaalguline *h, üü*) (vt. lk. 81 jj.).

1920. aastal on A. Saaber avaldanud „Tegeliku eesti foneetika alged“, mis on küll õige väike raamatuke, kuid sellest hoolimata pakub keelepärase ülevaate eesti ühiskeele hääldusest iseseisvuse algaastail. Saabergi tööd võib eriti sellepärast lugemiseks soovitada, et temas on toodud hääldust niisugusena, ega ole kuigi palju esitatud teoreetilisi norme. Pealegi on „Tegeliku eesti foneetika alged“ ainuke seni ilmunud eesti foneetika õpik.

Kõige uuemast ajajärgust peab nimetama esijoones Tartu Ülikooli endise foneetikaõpetaja W. Peters'i uurimistegevust, mis on olnud üsna viljakas. Tema peamiseks käsitlusteemaks on helikõrguse liikumine ehk kõnemeloodia. Seda küsimust lahendavad „Esimene katse eesti keele kõnemeloodia võrdlevas uurimises“²⁾, mille kohta on ilmunud ka saksakeelne kokkuvõte „Bericht über eine experimentalphonetische vergleichende Untersuchung der Estnischen Sprechmelodie“³⁾. Teine Petersi tähtsam töö on „Sprechmelodische Motive nachgewiesen in experimentalphonetischen Aufnahmen estnischer Versrezitation“ (1927)⁴⁾.

Üksikute eesti keele hääldusnähtuste kohta on ilmunud veel järgmised uurimused või kirjutised, mida peab vähemalt nimepidi mainima: H. Tamper, „Mõningaid mõtteid eesti rahvaviisist ja selle uurimismeetodist“⁵⁾; sama

1) Eesti Kirjandus 1918/19, lk. 237—241.

2) Eesti Keel 1926, lk. 133—178; 1927, lk. 1—48.

3) Hamburg, 1927.

4) Akadeemilise Kirjandusühingu Toimetused III.

5) Eesti Muusika Almanak I, 1934.

autori „Eesti vana rahvalaulu rütmiprobleemist“¹⁾; Elin Põldre, „Intonatsiooni, kvantiteedi ja dünaamilise rõhu suhteist eesti keeles“²⁾; E. Roos, „Eestikeelse kvantiteeriva heksameetri süsteem“³⁾; R. Ritsing, „Hääldamisest. Kõneldava ja lauldava keelendi vahekorrast“⁴⁾; E. Nurm, „Ortofoonilisi küsimusi“⁵⁾.

Lõpuks on allakirjutanu poolt ilmunud „Eesti sulghäälikud *k, p, t* ja *b, d, g*“⁶⁾, „Huulte võnkehäälik eesti keeles“⁷⁾, „Eesti *b, d, g* ja *k, p, t* suhteist“⁸⁾, „Heliline ja helitu *h* eesti keeles“⁹⁾, „Nasalisatsioonist eesti keeles“¹⁰⁾ jne.

Eesti keele hääldus on tihedasti seotud eesti keele õpetamisega. Sellepärast võiks arvata, et kooli- ja muud grammatikad annavad küllaldaselt ruumi ka häälikuõpetusele. Kahjuks ei ole olukord nõnda. Välja arvatud J. Aaviku „Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika“, on keeleõpetustes puudutatud õige vähe keele foneetilist külge, ja kui seda on puudutatud, siis väga sageli täiesti valesti. Grammatikakirjutajail näib seisvat silme ees mõne võõrkeele foneetika käsitus, mille raamide sisse tahetakse taguda eestigi keel sellest hoolimata, kas eeldusteks on olemas loomulikke ning ratsionaalseid põhjusi või ei. Grammatikaist veelgi halveemas olukorras on mitmed kõne- ja lavatehnika õpikud.

Last not least peab puudutama keeleuunduse ja eesti keele häälduse vahekorda. Keeleuunduse isa J. Aavik on

1) Looming 1937, lk. 190—198.

2) Eesti Keel 1937, ilmunud ka eriraamatuna.

3) Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B XLII, 3, 1938. Ilmunud ka eriraamatuna Akadeemilise Kirjandusühingu Toimetuste sarjas.

4) Koori- ja orkestrijuhi käsiraamat, 1938, lk. 85—106.

5) Eesti Keel 1935.

6) Eesti Keel 1933.

7) Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B XXXIV, 2, 1935.

8) Liber Saecularis, Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused XXX, 1938.

9) Eesti Keel 1938.

10) Eesti Keel 1938.

oma põhimõtetelistes ja muudes kirjutistes aina rõhutanud keele ilu. Ilumõiste on aga keeleelu seisukohalt väga relatiivne. Siin võib kergesti muutuda kas või saatuslikult subjektiivseks. Ka J. Aavik on subjektiivne eesti hääldusele ilunõudeid püstitades. Juba 1912. aastal on ta kahes artiklis näidanud, missugune peaks olema eesti keel. Mõeldud on „Ilusa keele kõlaline inetus“¹⁾ ja „Keele kaunima kõlavuse poole“²⁾. Esimeses kirjutises peetakse eesti keele kõlaliseks puuduseks 1. mitme lühikese silbi üksteisele järgnemist ja 2. liiga sagedast *t*, *d*-d. Teises kirjutises on nimetatule lisaks toodud veel rõhuolud ja konsonantide kehvus. Ilunõudeid püstitades on Aavik pidanud ideaaliks igasuguseid muid keeli. Muude keelte hääldust idealiseerides on sageli kahe silma vahele jäetud mitmed oma keele häälduslikud omapärasused ja ilud. Tundub, nagu ei oleks Aavikul muuseas olnud küllalt arusaamist eesti tõelistest kvantiteedisuhetest, millel aga baseerub eesti keele häälduse peaos.

1) Eesti Kirjandus 1912, lk. 257—273.

2) Sealsamas, lk. 451—484.

VÕORKEELTE MÕJU EESTI ÜHISKEELE HÄÄLDUSELE.

Enne kui saab minna ühiskeelee eestipärase häälduse vaatlemisele, peab peatuma sellel, kuidas võorkeeled on võinud eesti keelele avaldada oma mõju. Teatavasti kubiseb meie keel igasugustest laenudest, eriti just saksa keele mõju on laenude alal kohutavalt suur. Muu laenamisega käsikäes on võõrsilt saadud ka üksikuid häälikuid ja häälikuteühendeid. Sissejuhatuses on juba öeldud, et võorkeelte häälduslik mõju oli eriti suur enne iseseisvust. Eesti keel seisis tõsise hädaohu ees, et tema haritlaskond võõrdub peaaegu täiesti oma emakeele hääldusaluselt. Muude keelte mõju on aga viimaseil aastail väga kiirete samumudega taandunud, nõnda et praegusel hetkel sel on teatavat eluvõimu üksnes valimatus ühiskeeles ja kadakasakste ning pajuvenelaste ridades.

Saksa keele mõju.

Suurest saksa keele mõjust kõneldes kohtab kõigepealt mõningaid ebaeestilisi jooni konsonantide hääldamises. Eesti keele *b*, *d*, *g* ei ole ju samad häälikud kui saksa (või mõne teise keele) *b*, *d*, *g*, mida tuleb hääldada heliliselt. Eesti häälikud on helitud ning

nõrgad leenisklusiilid *k, p, t* kõige lühemate ning vähim intensiivsete vastetena (vt. selle kohta allpool). Saksa keelega harjunud eestlased või nn. kadakad satuvad kergesti kirjapildi mõju alla, arvates, et kui *b, d* ja *g* esinevad kirjas, siis peab ka hääldatama tõelised võõrkeeled *b, d, g*, s. o. helilised meediad, mida artikuleerides häälehuuled on teineteisele nõnda lähedal, et vahelt läbitungiv, kopsudest tulev õhuvool paneb need vibreeruma ehk võnkuma. Eesti *b, d, g* moodustamisel on häälehuuled teineteisest nõnda kaugel, et arvesse võib tulla ainult osaline võnkumine hääliku alguses ja lõpus ¹⁾). Vanema põlve haritlaste ja kadakate suust võib siis mõnigi kord kuulda *tubà, agà, kodù* õigete poolheliliste või poolhelitute *tuBà, aGà, koDù* asemel. Kuidas möödunud sajandil saksa keele mõju all olevad eestlased kaldusid leenisklusiile hääldama heliliste meediatena, kirjeldab õige ilmekalt tuntud poliitiku C. R. Jakobsoni sõnavõtt „Eesti Postimehes ehk Näddala lehes“ 1867 (nr. 14, lk. 106): „Igaüks õppetud keeletundja teab, et konsonantid *b, d* ja *g* õiguse pärast meie keele kohta wöerad on. Päril Eestlastest ei saa naad ka millasgi ni pehmeste wälja räägitud, kui Saksarahwast, waid aga nattukene pehmemalt, kui *p, t* ja *k*. Kõige wanema eesti kirjades, kelle õige kirjutamise wiis mõnes tükkis meie praeguse wana wisist mönnusam on, seisab ka sagedaste *p, t* ja *k*, kus nüüd *b, d* ja *g* kirjutakse. . . Nüüd on jo rahwas selle wiisiga nenda harjund, et neid tähti mõnes sõnas peaaegu niisama pehmelt räägib, nagu saksa keeles.“ — Möödunud sajandi eesti haritlaskonnas olid helilised *b, d, g* vist üsna üldised. Ütleb

¹⁾ P. A r i s t e, Eesti sulghäälikud *k, p, t* ja *b, d, g*.

muidu täpne ning terava kõrvaga *W i e d e m a n n g i*, et need eesti konsonandid on „tõnend“ (Grammatik, lk. 81). Klusiilidega käib eesti keeles käsikäes *s*, (foneetiliselt märgitud majuskel *Z*-ga), mis on *s* ja *z* vaheline häälik (vt. allpool). Eesti *s*-i kujundamisel ei ole häälehuuled kogu aeg teineteisele nõnda lähedal, et tekiks pidev helilisust andev vibratsioon. Need pole aga ka teineteisest nõnda kaugel, et kopsudest tulev õhuvool pääseks läbi täiesti ilma takistuseeta. Hääliku alg- ja lõpposas on nimelt häälehuul- tel foneerimisasend (hääldamisasend) ja ainult keskosas hõngusasend. Saksa keeles puudub niisugune vahehäälik ja sellepärast asendab saksa keelt kõneleja selle täiesti helilise ning vähe intensiivse *z*-ga, nagu *iza, taza, pro iZa, taZa*. Helilise *z* tarvitamine on ühiskeeles levinud palju laiemalt kui heliliste klusiilide oma. Viimane pahe on praegusel hetkel enam-vähem hävinemas, kuid heliline *Z* püsib visalt edasi paljudel noortelgi.

Ka fortisklusiilide (tugevate sulghäälikute) hääldamises võib kohata saksa mõju, kuigi eelmainitud juhust harvemini. Meie näitekirjanduseski on saksa-pärast hääldust iseloomustatud sellega, et *k, p* ja *t* artikuleeritakse aspireerides ehk hõngates, s. o. nende klusiilide järel kuuldub veel ilmne *h*. Eesti keelele võib aspireeritud klusiil mõnel juhul olla omanegi, kuid hääldamisviis *phalju, thäna, khui khaua, etthe, kokkhu* jne. pro *palju, täna, kui kaua, ette, kokku* on meile siiski täiesti võõras. Klusiilide aspiratsioonil võib korrektses eesti häälduses märgata ainult absoluutses lõpus ja sealgi eriti siis, kui klusiil on pikk, näiteks sõnus *kukk, patt, papp*, mis kõlavad *kukkh, patth, papph*. See aspiratsiooninähtus seisab ühendu-

ses eesti keelt iseloomustava lausa lõpuga, mida tuleb allpool lähemalt käsitleda. — Aspireeritud klusiil on muide tähtsaimaid kriteeriume, millest võib kergesti tunda sünnipärast sakslast, olgugi et viimane on eesti keele hästi kätte õppinud. — Klusiilidest kõneldes mainitagu veel, et saksa keele mõjul ei eralda mõned eestlased sõnalõpulisi *b, d, g-d* ja *k, p, t-d* teineteisest, vaid igal juhul hääldub *kh, ph, th* (*tooph, tuleph, saath, poekh* pro *toob, tuleb, saad, poeg*).

Balti-saksale on omane *g* muutumine *j*-ks esivokaalide eel. See häälikuseadus maksab ka balti-saksasse tulnud laensõnades. Balti-saksast ülekantult võib siis vanema põlve eestigi keeles vahel kuulda *jenitiiv* ehk *jeenitiv, jeograafia* jne. Niisugust ebaeestilist hääldust kuuleb kahjuks isegi mõne mõõduandva keelemehhe suust. Mõnes sõnas on *j* saanud nõnda üldiseks, et selle vältimine on seal täiesti võimatu. Enne kõike tuleb siinkohal meelde *Jenoveeva*. Üldiselt on *j*-st veel seda märkida, et mõned isikud püüavad järgida selle hääliku saksa artikuleerimisviisi. Saksa keeles artikuleeritakse *j* õige silmatorkava keeleselja tõusuga, nõnda et läbivoolavale õhule jääb väljapääsul üksnes õige ahas kanalike. Seda viisi moodustatud *j* tuletab meelde *ž-d*. Eesti *j-d* artikuleerides on keeleselg tõusnud palju vähem ning õhukanal on üsna lai. Akustiliselt tuletab meie keele häälik meelde vokaali *i-d* või *i* ja *e* vahelist nüansi *é-d*. Tagavokaalide vahel ongi *j*-ga kirjutatud häälik selge vokaal *é* (*oja — oéa, maja — maéa*). Vanemas kirjakeeles on paiguti tarvitatudki märkimisviisi *oea, maea*.

Peale juba mainitud saksapärase *z* peab spirantidest nimetama veel *š-d*. See eesti ühiskeelele üldi-

seks saanud häälik esineb saksa keelest erinevatel tingimustel. On täiesti väär eesti keeles hääldada *špioon, šport, šprott, šartima, štiil, štopp, študium* ja isegi *škandaal, šmoking*, nagu ühiskeeles on õigegei laialt kuulda õige hääldusviisi *spioon, sport, sprott, startima, stiil, stopp, studium* ja *skandaal, smoking* asemel. Eesti ühiskeeles on saanud uususeks, et isegi saksa laensõnades, kus *šp-* ja *št-* on algupärased, esineb ka vaid *sp-* ja *st-*: *spinat, spargel, stuuvima*. Kõige visam on *šp-* ja *št-* püsima isiku- ja kohanimedes. On ju suur osa nende konsonantühenditega algavaid nimesid eesti publikule tuntud just Saksamaalt. Seetõttu hääldatakse väga üldiselt ka *Štokholm, Štalingrad, Štauning*. — Ainult argosõnades, mille foneetiline külg üldiselt on lahkuminev muust normist, võib *šp-* ja *št-* võimalik olla (*špikerdama*). Eestlastel olevate, saksa algupäraga perekonnanimede puhul võib kuulda kahesugust hääldus-uusust: *Šteinberg* ja *Steinberg*. Eesti keeles on üldiselt valitsemas see tendents, et perekonnanimed allugu samadele hääldusreeglitele, mis kehtivad muu sõnavara kohta. Sellepärast pole otsest põhjust eelistada kuju *Šteinberg*. Siinkohal peab aga ühtlasi meelde tuletama, et ebakorrektn oleks harilikus ühiskeeles *š-i* asendamine *s-ga* ka seal, kus *š* on saanud traditsiooniks (*šikk, šaht, šahh, šovinism, šlikerdama*), olgu see saksa, vene või mõnda muud algupära. Ometi ei ole korrektses häälduses *šahver, šahotel, šink*, vaid *sahver, sahtel, sink* jne. Siinkohal tuleb järgida õigekeelsuslikke sõnaraamatuid.

Saksa *z* kirjapilt mõjub kaasa, et ka seal hääldatakse sageli *ts*, kus peaks olema *z* või *s*, nagu laensõnades *zeniit, zlott, zodiak, zooloogia* (*z-ga*), või *Santa Cruz* (*s-ga*). Samuti saksa kirjapildi *c* mõjul

võib kuulda *ts-d* niisuguseiski sõnades, kus õige hääldusviis eeldab *s-i*: *Valencia, Barcelona*.

Saksa keeles ei esine sõna lõpus *v-d*, vaid üksnes *v* helitu vaste *f*. Sellepärast kuuleb eestigi keeles isikuti *tulef, ustaf, vabandataf* pro *tulev, ustav, vabandata*. Viimasel hääldus-uususel võib olla ka murdeline tagapõhi, mida puudutatakse allpool. Ebaeestilist *f-i* esineb muulgi juhul. Nimelt on paljudes vanemates laensõnades sõnaalguline *f* asendatud eestipärase *v-ga*. Saksa ja mõne teise keele häälduse mõjul võidakse aga *f-i* säilitada: *fanill* (ehk *fanilje*), *form, formel* pro õiged *vanill, vorm, vormel*.

Eesti keele foneetikakirjandust vaadeldes on paaril korral konstateeritud, kuidas autorid on üritanud lahus hoida eesti *h-d* saksa omast. Eesti *h* on igas positsioonis kõrisõlme-häälik, s. o. kogu hääliku oluline moodustusviis toimub üksnes kõrisõlmes häälehuulte tegevusega. Sulg- ja ahtushäälikute eel on *h* eriti tugev. Tugevus oleneb sellest, et häälehuulte vaheline pilu on väga suurte nurkadega. Niisugust *h* hääldusviisi ei tunne saksa keel. Saksa *h* on ikka hästi nõrk hõngus, mille moodustamisel häälehuulte vaheline nurk on väga väike. Sellepärast asendatakse siis eesti vältuselt pikem ning tõhususelt tugevam häälik vastetega, mis kõlaliselt on kõige lähemal, nimelt keeleselja tagaosas ja pehme suulaega artikuleeritud *ach*-häälikuga või keeleselja keskosa ja kõva suulaega artikuleeritud *ich-ga* (vrd. saksa sõnu *machen, lacht, Licht, Loch, rechnen*). Isegi meie paremate teatrite traditsioonides on *h* vastu eksimised üsna tavalised, kõnelemata igapäevasest ühiskeelest, kus *lehm, tächt, lichtne* (s. o. *lex'M, täx't, lix'tne*) ja *nachk, tachtma* (*naxk, taxtma*) on vägagi sagedased.

Olgu siinkohal lisamärkusena öeldud, et eri peatükis on mitmesugused saksapärased nimed, kus x ja x' on enamvähem üldised: *Richard, Berg, Gnadenteich*. Ent nimedestki esineb ka eestipärasemat hääldusviisi: *rihàrD, per`k ~ pärk, knāDenteih. ich-häälikut*, kui see on konsonandi järel, asendab nimedes üldiselt *j*, nagu ka slangi (erikeele) sõnades (*štentjen, liipjen*, s. o. *Ständchen, Liebchen*). — Lõpuks on saksagi keel kindlasti omalt poolt kaasa mõjunud, et sõnaalgulisel *h-l* on seni olnud ühiskeele ringkondades nõndagi suurt poolehoidu (vt. allpool).

Konsonantide vaatluse lõpus peab puudutama nn. *järsku algust*. Järsk algus on tegelikult kõrisõlme sulghäälik — larüngaalklusiil, mis asetseb sõna alguses vokaali eel ja mida foneetikakirjanduses tähistatakse ʔ -märgiga. Eesti keeles hakatakse sõnaalgulist vokaali artikuleerima sel viisil, et hingusasendist häälehuuled asetuvad pikkamööda foneerimisasendisse. Saksa keeles on olukord hoopis teine. Sõnaalgulist vokaali ei hakata artikuleerima otsekohe. Enne kui hakata foneerima sõnaalgulist vokaali, sulguvad häälehuuled hetkeks täielikult ja avanevad siis järsku. Nii-sugusest artikuleerimisest jääb akustiline mulje, nagu oleks vokaali eel paus või vaevaltkuuldav *k* (vrd. saksa $\text{ʔein, ʔaber, ʔohne, ʔüber}$), s. o. umbes sama häälik, mida larüngaalklusiilina tunneme lõuna-eesti sõnalõpust (*annaʔ, tulõʔ*). Eesti keelt rääkivate või eestistunud sakslaste keeles võib järsk algus sageli säilida. Selle tõttu jääb muidu hästi eesti keelt rääkiva sakslase hääldus eestlase kõrvale võõrastavalt katkestatuks. Korrektses eesti ühiskeeles järsk algus ei esine. Kui seda siiski kuuleb, olenevad esinemistingimused eesti keelest enesest. Kui tahetakse kas mõnda

üksikut vokaaliga algavat sõna või pikemat sõnastust esile tuua eriti tugeva rõhutusega, võidakse sõna alata ʔ-ga või *h*-ga, mille kohta lähemalt allpool.

Vastuvaieldamatu on saksa keele mõju ka eesti ühiskeele vokalismis. Ajalehe anekdootidestki on tuntud see seik, et sakslane ei häälda eesti *õ*-d. Saksapäraselt eesti keelt kõnelevailt eestlasteltki võib mõnikord kuulda *ö*-d seal, kus õige eesti hääldus eeldab *õ*-d: *körge, löbus, öhk, röömus*. Üldiselt võib öelda, et see saksapärane joon on silmanähtavalt taandumas, ainult kõige vanema põlve haritlaste ringides võib seda veel vahetevahel kuulda. (Et *õ* asemel võib esineda *ö* ka murdepäraselt, selle kohta hiljem allpool).

Saksa lühike *e* on lähedane eesti *ä*-le. Vastavalt võib eestigi keeles vahel kuulda *ätthe, khäs, khäna* pro *ette, kes ja kena*. Eriti üldine on aga ühendi erihääldamine *är*-ks, vöõrsõnades peamiselt sõna alguses, aga vanemais laenudes ja omades sõnades ka kaugeimal sõna sees: *värb, pärfektne, särveerima, konsärvatiivne* pro *verb, perfektne, serveerima, konservatiivne* jne., resp. *numbär, ümbär, tündär, kärnär, nukkär, lähkär*. Kui *r*-i eel olev *e* on poolpikk, siis on eksimisi vähem ja hääldatakse korrektselt *ader, pöder, köver*. Mõnedes laensõnades on *är* saanud ametliku tunnustusegi: *närv, Pärsia* jne. Kuna meie keel tunneb niihästi *er*- kui *är*-ühendit, peaks normaalne ühiskeel vältima esitatud saksapärasest ühendite segiajamist. Kuivõrd üldine on eesti keelt lohakalt kõnelevate linnaste keeles *är*, osutab asjaolu, et selle vastu on hakanud võitlema ajalehe-joonealunegi ¹⁾. Mõnede keele-

¹⁾ Ants Murakin, Hädaohtlik linnakeel. Rahvaleht 1938, nr. 179.

meeste poolt on peetud är pro er järgsilpides isegi normaalseks ¹⁾, mida aga käesolev töö ei saa pooldada.

Üksikvokaalidest peab mainima veel pikkade ee, oo ja öö vääriti hääldamist. Saksa lavahääldusele ja balti-saksa murdelegi on nõudeks, et lühikesed vokaalid peavad pikkadest vokaalidest kvaliteetselt erineva sellega, et pikad artikuleeritakse aina tunduvalt kõrgema keeleselja-asendiga, pikk e (*leben*) kaldub i, pikk o (*loben*) u poole jne., nagu meiegi keeles murdeti. Mitmeil ühiskeeles rääkijail on aga ilmsesti saksa keele mõju selles, et öeldakse peaaegu *kiileteadus, filoluugiline, Ruuma linnas, rüüvel* eestipäraste *keeleteadus, filoloogiline, Rooma linnas ja röövel* asemel.

Diftongidest on eesti ei ja äi eristamine sakslasele väga raske. Balti-saksas hääldatakse ei-ga tähistatav diftong äi-ks, riigi-saksa ae asemel. See balti-saksa hääldusviis on kandunud ka eesti keelde: *mäie, läib*, s. o. *meie, leib*. Tuletatagu siinkohal meelde, et vahest kõige konservatiivsem saksapärasuste poolest on pastorlik keel. On saanud otse rahvanaljaks kiriklik kõnekäänd *Jumal õnnistagu täid pro teid*, mis ei ole siiski just kõige raskemaid selle ringkonna hääldusvigu. Vale äi on muide nõnda tugevasti juurdunud räästooli keelde, et isegi paljud noored vaimulikud puht-eesti perekondadest üsna nigela saksa keele oskusega väänavad temaga õiget eesti hääldust. Kas pole see pahe saanud koguni pastorkonna soositud retooriliseks võtteks?

1) A. S a a b e r k, Tegelikult eesti foneetika alged, lk. 21.

Vähem eksitakse saksa keele mõjustusel eesti au õiges hääldamises. Balti-saksas on see riigisaksas *aö*-na esinev diftong *äu*, s. o. *a* ja *o* vahelise häälikuga esimeses osises. Vanema põlve eesti linlaste keeles võib sellepärast isikuti kuulda *läul*, *käua*, *äus* — *laul*, *kaua*, *aus* asemel.

Lõpuks tuleb peatuda mõnede rahvusvahelistes sõnades esinevate üksikvokaalide ja diftongide hääldamisel. Inglise keelest laenatud sõnades annavad sakslased algkeele kesk-*a* ja neutraalse vokaali *ə* häälduses edasi *ö*-ga (kirjaviisis harilikult säilitatakse inglise vastav grafeem — kirjapilt, nagu *verbluffen*, *Trust*). Viimase seiga tõttu on meilgi hääldatud ning kirjakeeles kirjutatud ja trükitud *blöffima*, *tröst*, *löntš* jne. Õige kirjakeele norm on küll teisel eeskujul (*bluffima*, *trust*, *lantš*), kuid kõnekeeles võib germaniseeritud hääldusviisi kuulda seda laiemalt. Muu seas on „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatugi“ vanemais trükkides ingliskeelseis kohanimedes soovitatud hääldada *kolöraadou* (Colorado), *kölambiö* (Columbia), *mödräss* (Madras), *mäntšöstö* (Manchester), *njuu-ooliöns* (New Orleans), kus oleks õigem soovitada *e*-d või *a*-d või mõnd muud häälikut, nagu ongi selle sõnaraamatu uuemais trükkides.

Teine juhtum, kus rahvusvahelistes sõnades on oldud saksa keele ori, on kreeka *y* edasiandmisviis. Balti-saksas on seda grafeemi üldiselt hääldatud *i*-ks. Meie vanemais kooliraamatuis on ka järelikult *kimnaasium*, *viisika*, *Kiprus*, *Siiria* praeguste *gümnaasium*, *füüsika*, *Küpros* ja *Süüria* asemel. Kuigi ammugi on kirjaviisis kreeka *y* vastena *ü*, leidub siiski vanema põlve esindajaid, kes tarvitavad kõnes *i*-lisi vorme. Eraldi mainitakse allpool, kuidas ka vene

keel on põhjustanud ü asemel i esinemist. Saksa keele suhtes peab lühidalt esile tõstma veel seda, et öeldule just vastupidi on saksa keel toonud ü sinna, kus see ei ole kuidagi õige. Eesti õ-d ja temale lähedasi häälikuid transkribeeritakse saksa kirjakeelde y-ga ning hääldatakse ka ü-ks. Sellepärast on meilgi normina tarvitusel kümri (keel), kuigi meie keele seisukohalt peaks olema kōmri, samuti nagu praegu tarvitame kalmōkk varasema kalmūki asemel, sest selle kelti keele tähestikus, kust põlvneb kymri nimetus, tähistab y sama häälikut, mida meie märgime õ-ga.

Kõige halvemini eestlase kõrva haavavaid hääldusvigu on järgmine saksapärasus. Balti-saksas hääldatakse saksa kirjaviisis eu-ga märgitav diftong öi-ks. Äärmiselt üldiselt peab omagi keeles kuulma ning osalt kirjutatultki nägema nõitraalne, farmatsöit, õigeenika, nõiralgia, röima jne., jne., või isegi Öroopa, ehk küll õigekeelsus nõuab neutraalne, farmatseut, eugeenika, neuralgia, reuma, Euroopa. Et eu-diftong on eesti omades sõnades õige haruldane, siis on mindud isegi nõnda kaugele, et allakirjutanu on võinud ühe emakeele õpetaja suust kuulda niisuguse hääldusvärdja: *Suomalaisen Kirjallisuuden Söira*, s. o. *S. K. Seura* ¹⁾! — Puudutamata on jäänud eestlaste saksa algupäraga perekonnanimed, milles esineb eu. Üldiseks traditsiooniks ühiskeeles on siin öi: *Kröitsvald*, *Nöimann*. Rahvapärasemas keeles kuuleb ei: *Kreitsvald*, *Neimann*, nagu vanemais laenudeski esineb ei: *leitnant*, või ka eu kirjapildi järgi. Paistab

1) Ajakirjanduses öi pro eu kohta esitatud sõnavõttudest peaks mainima kirjutist „Pharmacias“ 1930, lk. 243 jj. — „Päevaleht“ 1939, nr. 22 ja 57.

alguses kindlasti imelikuna, kui ühiskeeles lubada pärisnimesedki *eu hääldamist*. Ent kui ütleme *Eugenie Kröitsvald*, miks siis mitte ka *Eugeenie Kreutsvald*? On ju eesti keeles saanud üldiseks see tendents, et eestlaste saksakeelsed perekonnanimed eestipärastatakse võimalust mööda. Hääldame kõik *Eisen*, nagu kirjutamegi, ega mitte *Äizen* või *Aizen*.

Muudest võõrsõnades esinevaist saksapärasustest võiks veel nimetada tugeva nasaleeritud vokaali pluss *ng* tarvitamist prantsuse algupära olevais sõnus. Nimelt võib peenutsevas kõnes kuulda *kommã* pro *kommang* ¹⁾ jne., mis ei ole niivõrd prantsuse häälduse taotlemine kui just saksa hääldusvõtete plagieerimine.

Peale esitatu võivad saksa keele mõju olla eksimused eesti kvantiteedi, rõhu ja palatalisatsiooni vastu, mille kohta vt. lähemalt allpool. Huvitavaid lisamärkmeid leidub J. Aaviku „Eesti õigekeelsuse õpikus ja grammatikas“, lk. 221 jj.

Vene keele mõju.

Vene keele häälduslik mõjustus ei ole nõnda suur kui saksa oma, sest vene keele hegemoonia aeg on olnud tunduvalt lühem — kõigest mõni aastakümme. Vene mõju piirdub peamiselt individuaalnähtustega üksikisikuil ega ole olemas laiaulatuslikumaid traditsioone. Ilmekamaist russitsismidest võib esile tõsta järgmisi üksikasju.

¹⁾ Flagell vokaali kohal osutab tugevat ninaheli.

Nagu saksa keele mõjul võidi *b, d, g* hääldada heliliselt, nõnda võib ka nende isikute suust kuulda helilisi klusiile, kellel vene keele hääldus on domineerivaks. Siiski ei ole venepärase hääldusega isikuil *b, d, g* nõnda üldised nagu kadakail. Viimane asjaolu oleneb sellest, et vene meediaklusiilid on väga helilised. Eesti poolhelilised või poolhelitud leenised on venelase kõrvale rohkem teenuiste kui meediate rühma kuuluvaid häälikuid ja sellepärast siis hääldataksegi üsna üldiselt eesti *b, d, g* asemel vene *p, t, k*, mis nähtust ei saa pidada lausa hääldusveaks, sest paljude puhteestlaste *b, d, g* hääldusvarjund on niisugune, et on raske öelda, ons küsimuses leenis või teenuis. — Saksa *b, d, g* on eesti leenistele lähedased, sest nende helilisus ei ole täiesti absoluutne. Sellepärast siis on ootuspärane, et viimase keele mõju all on helilisema vastega asendamine üldisem.

Vene keeles puudub *h* ja venelasele valmistab selle hääliku moodustamine raskusi. Võõrast keelt kõneldes tarvitab venelane *h* asemel akustiliselt lähedast *x*-häälikut. Vene keele mõju all olevad eestlasedki ütlevad harilikult *taxtma, lexm* pro *tahtma, lehm*, ja isegi *xakkama, xobune*, kui üritatakse hääldada sõnalalgulistki *h*-d. (Vt. selle kohta ka saksa keele mõjustust.)

Individuaalselt võib kuulda ka vene *л*-i, nagu *кала, лобус* jne., kuigi sel häälikul ei ole ühiskeeles kunagi olnud laiemat levikut. Vene *л* läheb eesti *l*-st moodustamise poolest täiesti lahku. Esimese kujundamisel keeleots ja keele tagaosa on tõusnud, keele selg on ka tugevasti lohus. Eesti *l*-i moodustamisel ei ole lohku, vaid keele selg on, just vastupidi, kumeras.

Konsonantidest kõneldes tuleb mainida veel mõnda juhtumit laensõnade hääldamisest. Vene keelele on võõrad diftongid *au*, *eu*, mida asendavad *av* ~ *af* ja *ev* ~ *ef*. Vene ajal koolis käinud haritlased tarvitavad isikuti järelikult ka häälduskujusid *aftoonomia*, *Kafkaas*, *Jevroopa*, *Jevgeenia* õige häälduse *autoonomia*, *Kaukaasia*, *Euroopa*, *Eugeenia* asemel. — Nagu viimaseist näiteist ilmneb, võib laensõnades venepäraselt olla *e* asemel häälikute-ühend *je*. Vale *f*-i kohta tuleb lisada veel seda, et kreeka *th* asemel on vene keeles enne kõike *f* (арифметика, Феодор). Üksikuilt vanema ja keskpõlve haritlastelt võib sellepärast kuulda *arifmeetika*, *orfograafia* pro *aritmeetika*, *ortograafia* jne. Ka kirjutatult on allakirjutanu paaril korral kõige viimaseilgi aastail võinud kohata kõneõlevat *f*-i: *kafoliiklik* 'üleilmlik' (ühes populaarses usundilises brošüüris), *ofoloogiline* 'otoloogiline'. Kui küsimuses on mõni puht-vene nimi või sõna, kuigi see on algselt kreeka või muud algupära, on venepärane hääldusviis lubatav, näit. *Jevgeeni Oneegin*, *fitaa* (tähe θ nimi). Seega mitte *Eugeen Oneegin*, *teeta*.

Kõige silmatorkavam on vene keele mõju mõnede vokaaliseikade suhtes. Nagu balti-saksas, nõnda ka venes esineb kreeka algupäraga sõnades *y* vastena *i*. Sellepärast siis võib vene hariduse saanud isikuilt kuulda *psixxologia*, *tiip*, *idill*, *hidra* pro *psühholoogia*, *tüüp*, *idüll*, *hüdra*. Et vene keel ei tunne ka *ö*-d, võib meilgi laensõnades kuulda *ekanoomia*, *ekanoom* pro *ökonoomia*, *ökonom*. Vene mõju vältimises on teiselt poolt mindud taas liialdustesse ja hääldatud ning kirjutatud *ü* ka seal, kus peaks siiski olema *i*, nagu näiteks sõnas *stüühiline* pro *stiihiline* (vene

(стихический)¹⁾. Mainitud hääldusjooned on praegu kiiresti taandumas. Elujõuline on aga eriti linnade lihtrahva hulgas see russitsism, et laensõnades hääldatakse rõhutu *o* asemel *a*: *arganiseerima, gramafon, kamuuna, kantrollima, kanduktor, etimaloogia, pataloogiline* jne., s. o. *organiseerima, gramofon, kommuun, kontrollima, konduktor, etümoloogia, patoloogiline*. See häälduslik vöörapärasus on omane isegi mõnedele niisuguseile isikuile, kes seisavad eesti keele uurimisele ning arendamisele õige lähedal. Tähelepanav on, et *a* on juurdunud eriti mõnedesse sõnadesse, nagu *kanduktor* ja *kantroll*.

Eesti keeles uususeks saanud lõppude *-när* ja *-näär* asemel kuuleb sageli venepäraseid *-ner* ja *-neer*: *aktsioner, pensioner, revolutsioneer* jne. Peetagu meeles, et õige hääldus nõuab just siin *ä-d*: *aktsionär, pensionär, revolutsionäär*.

Vene keele palataliseerimissuhted on hoopis teisugused kui eesti keele omad. Esiteks on peale mõne erandjuhu vene keeles üldiseks reegliks, et esivokaalide eel kõik konsonandid palataliseeruvad. Teiseks annab vene keel laensõnades sõna keskel esineva *l*-i sageli edasi palataliseeritud *l'*-ga. Mõned tugevasti vene keele mõju all olevad isikud võivad eestigi keeles kõiki konsonante esivokaalide eel palataliseerida. Niisugust hääldusviisi peetakse aga üldiselt äärmiselt venepäraseks ja püütakse sellest lahti saada. Vöörsõnade *l*-i palataliseerimine öeldule vastupidi levib nüüdki veel vanadelt noortele. Õige üldiselt

¹⁾ J. A a v i k, Eesti Kirjandus 1922, lk. 141 jj.

võib kuulda *al'fa, l'a, sol', del'ta, al'gebra, pl'uss, pl'ääž* pro *alfa, la, sol, delta, algebra, pluss, plaaž* jne. Väga halvas ühiskeeles võib kuulda ka *kastjuum* pro *kostüüm, normaal'ne, natsionaal'ne* õige häälduse *normaalne, natsionaalne* asemel ja muid palatalisatsioonijuhtumeid. Peetagu silmas, et kõikjal laensõnades, kus *l*-le ei järgne *i* või *j*, on selle hääliku palataliseerimine eesti keele seisukohalt õigustamatu.

Venelasele on eesti keele kvantiteedisuhted veelgi raskemaks ülesandeks kui sakslasele. Vene keel ei tunne üldjoontes vahet pikkade ja lühikeste häälikute vahel, vaid kvantiteet on täiesti olenev rõhutamist. Kui venelane tahab mõnda sõna lausest eriti esile tõsta, siis muu seas venitatakse selle sõna rõhulist vokaali kas või kui pikaks tahes. See vene keele võte on juurdunud ka mõnedesse eestlastesse. On isegi mõningaid heade teatrite näitlejaid, kes eestlase kõrva lausa haavavalt hääldavad peaaegu *taalu, eelu, maaja*, kus rikkumatu hääldusega eestlane ütleb *talù, elù, majà*, poolpikkade vokaalidega teises silbis. Venepärast vokaalide venitamist esineb veel muilgi juhtumel, nimelt rahvusvahelistes laensõnades: *miniister, priism, natsionaliism, täämber, ansaambl, renessaans* jne. pro *minister, prism, natsionalism, tämbr, ansambl, renessanss*. (Vt. peatükki kvantiteedist.)

Laensõnades on vene keeles pearõhk sageli teises kohas kui eesti keeles. See asjaolu põhjustab meilgi rõhutusviise, nagu *revoluutsion, Kanaada, matoor, arbiiter* pro *revolutsioon, Kanada, mootor, arbiter* (vahekohtunik). Kõige enam kuuleb venepärast rõhku just *-ioon-lõpulistes* laensõnades. Mitme-

suguseid olulisi näiteid vene keele häälduslikust mõjust võib leida J. Aaviku juba mainitud eesti keele grammatikas¹⁾).

Muude keelte mõjust.

Peale saksa ja vene keele on muud keeled võinud vähe mõjutada eesti ühiskeele hääldust. Läti piiril võib murdeti küll kuulda mitmesuguseid lätipäraseid jooni ja Loode-Eesti mandri ja Hiiumaa algupärasel rootsi alal on kogu hääldusviis lähedane rootsi omale. Nende kahe keele mõju ei ole aga kunagi ulatunud palju kaugemale otsesest kokkupuute-piirkonnast²⁾. Käesolevaga ühenduses peab siiski mainima veel üht keelt, nimelt soomet. Kui iseseisvuse algaastail Soome-harrastus oli õige tõhus, mindi mõnes hõimusuhtes liiga kaugele, pidades kõike heaks, mis oli Soomele omane ja Eestis puudus. Muu seas on tollal toodud eesti keelde palju soome sõnu ja alateadlikult võetud eeskujuks neidki soome keele iseäraldusi, mis seal on vaid halbadeks svetitsismideks. Et soome keele häälikute kvaliteet on eesti omadest mitmeti lahkuminev, siis sai sellest nähtusest mõni ka nõnda aru, nagu oleks soome keel ikka ideaalsemalt algupärasel astmel. Teatavasti on soome s täiesti helitu ning eesti omast tagapoolsem, tuletades meelde š-häälikut. Seda s-i hakati paiguti harrastama vastukaaluks haritlaste seas levinud saksapärasele helilisele z-le. A. Saabergi

1) Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika, lk. 221 jj.

2) Vt. P. Ariste, Mis on Loode-Eesti murrete hääldamisest rootsipärane? Eesti Keel 1931, lk. 73 jj.

foneetika-õpperaamatuski on öeldud, et eesti s võib pisut š-le ligineda ¹⁾). Praegugi võib ehk veel leiduda mõni emakeele õpetaja, kes on lõpetanud ülikooli 1925. a. paiku, kellel eesti keelele võõras soome s on ideaaliks.

Soome keele mõjuks tuleb ehk arvata sedagi, et sõnaalgulist *h-d* hakati iseseisvuse algaastail mõnede keelemeeste poolt üha enam soovitama. Kuidas selles küsimuses on soomlase vaatekoht olnud mõõduandev, selle kohta vaadatagu Lauri Kettuse teost „Arvustavad märkused keeleuuendusnõuete puhul“, lk. 90 jj. Prof. L. Kettunen on aasta 15—20 eest olnud Eestis keeleautoriteet, kelle arvamust on võetud arvesse ehk enam kui kellegi teise oma, olgugi et vahel on serveeritud ka seda, mis käib lausa vastu tõelisele eestipärasusele, nagu seda on tsiteeritud juhtum.

Keeleuuendus, mille programmis oli „keele kaunima kõlavuse“ nõue, on omaltki poolt pidanud soome keelt hääduslikult eeskujulikuks. (Vt. J. Aaviku juba mainitud kirjutisi „Eesti Kirjanduses“ 1912: „Ilusa keele kõlaline inetus“ ja „Keele kaunima kõlavuse poole“.)

Ülal on nimetatud, kuidas saksa keele kirja-pilt on võinud mõjutada mõnede laensõnade häädust. Sama nähtust kohtab soomegi keele suhtes, kuigi vaid ühes üksikus küsimuses. Nagu mitmed teised keeled, nõnda annab ka soome keel õ-lised häälikud edasi *y-ga*. Selle grafeemiga tähistatakse soome keeles üldiselt *ü-d* ning soomlane häädab ka võõraste sõnade *y* ikka *ü-ga*, peitugu tähemärgi taga missugune tahes algu-

¹⁾ Tegelikult eesti foneetika alged, lk. 32.

pärane häälik. Soomekeelse kirjanduse kaudu tuttavaks saanud nimedes hääldatakse meilgi sageli ü juhtumeil, nagu *Тым- jõgi*, *Малмыž* jne., kuigi ametlik hääldus-uusus peab õigeks kujusid *Tõm- jõgi* ja *Mal- mõž*. On olemas ka niisuguseid sõnu, kus soome keele kaudu ü on saanud eesti keeles nõnda üldiseks, et pole võimalust ega mõtet selle asendamiseks algupärasema õ-ga, näit. *sürjalane*, *sürjan* < soome *syrjäani*, mis omakorda on saanud venekeelsest *зырянин*.

Lõpuks peab võõrkeelte mõjust kõneldes peatuma veel ühel asjaolul. Teatavais haritlaste ringkondades tehakse vahet oma ja laensõnade *b*, *d*, *g* vahel. Laensõnades eelistatakse nimelt helilist hääldusviisi. Sõnades *studio*, *pagood*, *abee*, *baar*, *daam*, *garaaž* lastakse kuuldavale tõelised helilised meediad *b*, *d* ja *g*. Ei ole aga põhjust kuidagi pooldada niisugust eesti keele iseloomule täiesti võõrast hääldus-uusust. Pealegi ei ole kaugelt suur osa eestlasi üldse võimelised hääldama võõrkeelte helilisi meediaklusiile. Normaalne on, et hääldame sõna sees ka võõrsõnus samasugused poolhelitunud leenised nagu muus sõnavaras. Samuti sõna alguseski peab *b*, *d*, *g* hääldus võrduma *p*, *t*, *k* omale, nõnda et lauses *daam istub baaris*, *ta auto on garaažis* hääldatagu sel viisil, nagu oleks kirjutatud *taam istub paaris*, *ta auto on karaažis*. Teatavasti on vanemais laensõnus heliliste meediate asemel sõna alguses *k*, *p* ja *t* kirjaviisiski (*kurk*, *kreeka*, *pall*, *püss*, *taani*, *tiik*).

Siinkohal peab puudutama ka ž-d ja dž-d, millega eesti ühiskeel on saanud tuttavaks hiljemini kui mõne teise laenhäälikuga. Esimese hääliku kohta ei ole palju öelda, sest kui seda üldse hääldatakse, hääldatakse see ikka ž-na, sõna lõpus õigupoolest küll ž ja š

vahelise häälikuna. Keerulisem on *dž*-küsimus. Sõnad *džamper*, *džaul*, *džentlmen*, *džungel*, *džuut*, *džäss*, *džörsi* sõnaalgulise *dž*-ga on häälduslikult väga võõrad kogu eesti keele foneetilisele süsteemile, eriti just *d* tõttu. Sellepärast kuuleb sageli õigegi korrektses ühiskeeles *tšamper*, *tšungel*, *tšäss* palataliseerimatu *tš*-ga. Muidu on eesti keeles laensõnade *tš* ikka palataliseeritud: *t'š'ekk*, *t'š'eremiss*, *t'š'ämpion*, *put'š'* jne. — Sõna keskel on *dž* üldisemalt säilitanud helilisuse: *madžoor*. Et sõnaalguline *dž* hääldatakse *tš*-ks, on kõigiti eestipärane häälduslik joon, mida võib soovitada.

MURRETE MÕJU ÜHISKEELE HÄÄLDUSELE.

Esiletoodud võorkeelte mõju kõrval kohtab eesti ühiskeeles õige ohtrasti igasugust murdemõju. Murdemõjule tuleb aga vaadata veidi teissuguse pilguga, sest sellest täiesti lahti saada ei ole enamail juhtudel võimalik. Vanadel kultuurkeeltelgi on ühiskeeles säilinud eri traditsiooni eri maakondade või kultuurikeskuste järgi. Lõuna-Prantsuse haritlase ühiskeel ei ole just sama kui pariislase oma. Ameerika ja Šotimaa inglise keel erineb Londoni omast. Saksa, hollandi, rootsi, itaalia ja muudel Euroopa keeltel on ühiskeelega lokaaltraditsioonid omavahel õigegi tugevasti erinevad. Kohati ollakse ühiskeelega häälde normeerimises isegi nõnda vabad, et välditakse üksnes kõige ilmekamaid murdepärasusi, kuna vähem-silmatorkavaid ei katsutagi taandada (Rootsi rootsi ja Soome rootsi). Eesti ühiskeeles esinevat hääldehäälde murdemõju on varemini puudutatud mitmeski eri kohas ühenduses muude küsimustega, ent ainult paaris teoses on seda ala veidi lähemalt käsitletud. Mõeldud on siin juba mitu korda mainitud A. S a a b e r k, „Tegeliku eesti foneetika alged“ ja J o h. A a v i k, „Saaremaa keel ja kirjakeel. Käsiraamat kirjakeele omandamiseks saaremaalastele“ (1923). Viimase autori suures „Eesti

õigekeelsuse õpikus ja grammatikas“ on peale selle väga mitmes kohas väärtuslikke siiakuuluvaid tähelepanekuid.

Nagu sissejuhatavas osas on mainitud, on olemas mõningaid kindlaid vihjeid selle kohta, et juba Rootsi valitsuse ajal oli rahva hulgaski kujunenud mingisugune ühiskeele traditsioon. Aastasadade jooksul on Põhja-Eestis ühiskeel saanud õigegi ühtlaseks ja hiljem kaasatunud Lõuna-Eesti on püüdnud sammu pidada. Ka keeleala väiksus on kaasa aidanud, et meil on ühiskeel muu seas häälaluslikultki väga ühtlane. Ei või ju meil kõnessegi tulla niisugust asjaolu, et kaks eri alalt päritolevat ühiskeele rääkijat ei saaks teineteisest küllaldaselt aru. Meil on olemas vaid üksikuid nähtusi, mis mõjuvad liiga tugevate lokaaljoontena. Neid üksikuid nähtusi tahetaksegi allpool lähemalt puudutada. Peale selle on olemas rida olukordi, kus ühiskeele traditsioon ei ole veel suutnud kristalluda, vaid võitlus käib tänapäeval edasi murrete mitmesuguste esinduste vahel. Viimaseid juhtumeid tuleb eraldi käsitleda üksikasjalisemais ülevaateis. — Ilmne murdemõju ühiskeelses häälalus tuleb vokaalides rohkem esile kui konsonantides. Konsonantide suhtes peab siiski peatuma järgmistel seikadel.

Kogu eesti keele alal ei ole *b*, *d* ja *g* esindus ühtlane, vaid mõnel Kagu-Eesti vähese tähtsusega murdealal võib ühiskeele leeniseid asendada heliline media. On aga vaevalt usutav, et nende murrete mõjul oleks ühiskeeleski võimalik kuulda helilisi *b*, *d*, *g*-d. Ühiskeeles on heliline media eeskätt ikkagi võõrkeele, eriti saksa mõjul tekkinud häälilik. Virumaa rannapoolseis murdeis on nimetatule vastupidi

b, d, g asemel peamiselt lühikese algsilbi järel tugevamad ning täiesti helitud klusiilid, teenuised, nagu soome keeles (*tupa, lupa, satam, kota, akar, vaku*). Vahe teenuisklusiili ja eesti leenisklusiili vahel on aga nõnda väike, et vaevalt on põhjust pidada teenuist taunitavaks murdejooneks, kui seda kuuleb eriti just narvalaste häälduses. Põhja-eesti murrete kohaselt on ühiskeeles absoluutses lõpuski leenised võimalikud, nagu sõnus *toob, viid, loog*. Lõuna-eestis on olukorrad teissugused. Sõna lõpus esineb teatavil juhtumeil (verbivormid jne.) ainult *k, p, t*, mis on pealegi harilikust üksikteenuisest pikemad, nn. poolpikad. Lõuna-eestlane ei eralda siis häälduslikult teineteisest sõnu *toob* ja *toop, viid* ja *viit*. Selline murdejoon on väga visalt püsinud ka lõuna-eestlaste ühiskeeles. Seda ebaõiget hääldust kuuleb muu seas lavaltki mitmete heade näitlejate suust.

Siinkohal on põhjust lähemalt selgitada eesti sulghäälikute *k, p, t* ja *b, d, g* vahekordi. Kooligrammatika peab viimaseid üksnes *k, p, t* üheks välteks, mis on peajoonis õige, kuid on siiski muidki seiku, mis tõmbavad ilmse piiri kummagi rühma vahele. Sõna sees esinevad *b, d, g* on *k, p t*-st tunduvalt helilisemad. Helilisuus on väga kõikuv. Mida kaugemal sõna algusest on need häälikud, seda helilisemaks nad muutuvad. Helilisuus on aga ainult sekundaarne moment. Peamomendiks kummagi rühma erinevuses on intensiteet, s. o. *k, p, t*-d artikuleerides on vastavad organid palju intensiivsemalt tegevuses kui *b, d, g*-d moodustades. Intensiteedi vahet märkab ilma vajalike katsetetagi *b — p* ja *d — t* moodustamisel. *b*-d artikuleerides on huuled suletud ilma erilise pingutuseta, nagu oleksid nad jõudeasendis. Fortis-*p* ja

eriti *pp* moodustamisel on ilmsesti näha, kuidas sulu kordaminekuks on tugevasti pingutatud põse- ja huulelihaseid. *t*-rühmas avaldub intensiteedi mitmesugusus selles, et *d* on hästi tagapoolne häälik, alveolaarne (igemevalli taga moodustatud), *t* on postdentaalne (moodustatud hammaste taga) ja *tt* — interdentaalne (hammastevaheline). Mida enam ettepoole tullakse, seda kergem on tegevusse rakendada suuremat pindala keeleseljast, milline artikulatsiooninõue käib kaasas intensiteediga. Intensiteedist lähtudes on siinkohal esimest rühma nimetatud fortiseks (s. o. tugevaks) ja teist leeniseks (s. o. nõrgaks). Ei ole ka sugugi väär rahvapärane ja vanemale koolikirjandusele omane terminoloogia: *k õ v a p* ja *p e h m e b* jne.¹⁾, mis termineid on soovitav teadlikult taas elustada.

Lõuna-Eesti juurde tagasi minnes peab veel mainima, et nagu selle ala haritlased ei oska teineteisest eraldada sõnalõpulist *b-d* ja *p-d*, samuti ei esine neil sageli sõna lõpus eesti lühikest *s-i* ega *v-d*, vaid nende asemel kuulduvad pikk *ss* ja *f*, näiteks *viiss*, *kõneless*, *ustaf*, *mahategef* pro *viis*, *kõneles*, *ustav*, *mahategev*. Mõnel juhul võib sõnalõpuline *s* olla pikem põhja-eestlastelgi, kuid neil ei ole see siis foneetiline, vaid morfoloogiline.

Põhja-Eestis, eriti aga Tallinnas ja muudes linnades on sõna sees esinev *hv* õige laialt muutunud *f-ks*. Siin on murretel just vastupidine tendents eel-

¹⁾ Sulghäälikute kohta vt. lähemalt P. A r i s t e, „Eesti sulghäälikud *k, p, t* ja *b, d, g*“, Eesti Keel 1933; „Eesti *b, d, g* ja *k, p, t* suhteist“, Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused XXX, lk. 65 jj.

miste aegade omale, kus tavaliselt laensõnade *f* asendati *hv*-ga (*ahv, krahv*). Põhja-Eestist on *hv* muutumise tendents kiiresti levimas igale poole ühiskeelee rääkijate hulka. Praegu võib haritlastegi seas kuulda *rahvas*, gen. *rahva, ahven, kahvatu, ahv*, pl. *ahvid* jne. asemel *rafas*, gen. *raffa, afen, kafatu, aff*, pl. *afid* jne., *f*-ga niihästi tugevas kui nõrgas astmes. Osal ühiskeelee kõnelejail on nõrgas astmes *hv* säilinud (*rahvas, ahven, kahvatu, ahvid*) ja tugevas astmes esineb *ff* (*raffad, aff*). Võib kuulda ka niisugust hääldusviisi, et nõrgas astmes on *hv* ja tugevas *hf* (*rahvas, rahfad*). Kuivõrd levinud on *hv* muutumine, osutavad muuseas Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna õppejõudude hääldusest tehtud tähelepanekud. Kaugelt suuremal osal õppejõududest oli nimelt *f* üldine. Praegune ühiskeelee hääldusnorm nõuab *hv* säilitamist¹⁾. Et aga *f* on õige jõurikkalt edasi tungimas, on kõige otstarbekohasem siinkohal soovitada *hv*-d hoolikale hääldusele, lavale, koolikantslile ja muule avalikule esinemiskohale, kuid igapäevases kõnes ei oleks põhjust *f*-i tembeldada ilmtingimata häirivaks hääldusveaks. Nagu mõne teisegi nähtuse puhul, mida tuleb allpool puudutada, nõnda peab siingi rõhutama, et aeg iseenesest kristallib standardse normi. Kuigi vanemais laensõnades *f* on muutunud kas *hv*-ks, *v*-ks (*vorm, konverents*) või *p*-ks (*proua, prii*), nõuab praegune hääldus-uusus, et *f* säiliks. Halbadeks tuleb pidada kujusid *vilm, vaasan, telehvon* ehk *televon, rehveraat pro film, faasan, telefon* ja *referaat* jt. Viimasteil aastakümneil on meie keeles hakanud levima tule-

¹⁾ Vt. ka A. S a a b e r k, Tegeliku eesti foneetika alged, lk. 32.

tised *tugevdama, mugavdama, vägevduma* jne. Eesti keelele on aga *-vd-* fonoloogiliselt täiesti võõras. Sellepärast hääldatakse seda konsonantühendit õige üldiselt *-ft-*na: *tugeftama, mugaftama, vägeftuma* või ka helitu *v-*ga *t* eel: *tugeVtama* jne. Neid hääldusviise ei saa pidada vigaseks, sest nad on just *-vd-* keelepäraseks edasiandmiseks.

Saarte murretes ja kohati ka Lääne- ja Põhja-Eesti mandril alluvad *ng-*lised tüved peale kvantideedivahelduse ka kvaliteedivaheldusele. Sõnad *kangas*, gen. *kanga*, *hing* ~ *hinged*, *king* ~ *kinga* on neis murretes *kaŋŋàZ* ~ *kaŋGa*, *iŋG* (*hiŋG*) ~ *iŋŋèD* (*hiŋŋèD*), *kiŋG* ~ *kiŋŋà*, nõrgas astmes velaarपालाताalse nasaaliga, mille järel ei kuuldu *ki*usiili. Mõnelt poolt on soovitatud kirjakeeleski hakata elustama seda arhailisemat hääldusjoont. Käesolevas kirjutiises asutakse sellise ettepaneku suhtes täiesti eitavale seisukohale. Velaarपालाताalseks nasaaliks nimetatakse ninahäälikut, mis moodustatakse pehme-suulae (veelum) ja kõva-suulae (palaatum) piirimail, s. o. samas kohas, kus *k* ja *g-*gi.

Vähe oli öelda ilmsest murdemõjust ühiskeele konsonantide hääldusele. Seda enam tuleb peatuda vokaalidel. *J o h. A a v i k* on oma teose „Saaremaa keel ja kirjakeel“ 21. lk-l iseloomustanud saarlaste ühiskeelt järgmise drastilisusega: „Mingisuguse hääldamislõtvuse ja lohakuse tõttu mõned hääldavad teatavais silpides selge *a* ja *e* asemel mingisuguse segase õ-taolise hääliku: läks metsõ, jalgõ, kangõ, hakkõmõ, minemõ. Ka lühike *i* kuuldu mõne hääldamises liig lõdvana, liig *e-*le lähenevana: estu — mes (= istu — mis), samuti medagi, vehane jne.“ Mida *Aavik* on öelnud saarlastest, see kehtib üldse paljude Lääne-

Eesti saarestiku ja mandri ühiskeele-kõnelejate kohta. Läänes on lühikesed ning rõhutatud vokaalid taandatud ehk redutseeritud. Neid moodustades ei ole vastavad häälalusorganid küllaldaselt tegevuses. Keeleselg ei tõuse normaalse kõrguseni, huuled ei lükku ette ega ümmardu nõnda palju kui harilikult. Esivokaale artikuleerides ei ole keel nihkunud vajalikult ettepoole ja tagavokaale artikuleerides tahapoole. Nõnda moodustatud vokaalid on akustiliselt tõepoolest lähedal õ-le, sest nende artikulatsioonikoht on õ omale õige lähedal ja kuna keel ei ole küllaldaselt tõusnud, tulevad nad meelde astme võrra madalamaid vokaale (*i* tuletab meelde *e-d*, *u* — *o-d*, *ü* — *ö-d*). Enamik eesti murdeid ja korrektne ühiskeel ei tunne niisugust häälalusnõuet, et lühikesed vokaalid peaksid redutseeruma, vaid niihästi pikad kui rõhulised ja rõhutatud lühikesed on kvaliteedilt teineteisele õige lähedased. Tuleb siis häälalada normaalsed vokaalid niisuguste sõnade järgsilpideski nagu *hakkama*, *metsa* (kuhu), *mitte*, *mõtlete*, *kinni*, *vagunid*, *kirjutati*, *kokku* jne. Nagu Aaviku näidetest paistab, võib redutseeruda esimene pearõhulinegi silp. Olgu siin selle nähtuse kohta lühidalt öeldud, et vokaali muutustele avaldab palju suuremat mõju kvantiteet kui rõhk. Esitatud sõnades on aga teine silp esimesest tunduvalt pikem ja seega kvantiteedilt tähtsam. (Vt. peatükki kvantiteedist.)

Redutseerumisega käsikäes peab peatuma veel mõnel vokaali madaldumise nähtusel. Mitmetes murretes on konsonandi *r* eel vokaalid madalamad, mida põhjustab keeleselja allapoole-langemine *r*-i artikuleerides. See tuleb eriti esile *e* ja *ä* suhtes. Teatavasti on ühiskeeleski paljudes sõnades *är* seal, kus

mõnedes murretes esineb veel *er*. Siiski on *er* ühiskeeles küllaltki harilik, nii et tema vastu eksimine ei peaks olema lubatav. Ülalpool on mainitud, kuidas saksa keele mõjul on eriti just laensõnades *er* > *är*. Murrete mõjul võib ka kuulda *äraisk, ärakond, ärgekava, pärkapund, päru* hobune jm. *erisk, erakond, ergukava, perkapund, peru* asemel.

Harvemini võib peamiselt harimatus ühiskeeles kuulda ka *-er-* pro *-ir-* (*kerp, ermus, kerves*). Ühtlasi peetagu meeles, et ka vastupidine tendents — murdepärane *er-i* säilitamine seal, kus ühiskeeles on saanud traditsiooniks *är*, — ei ole korrektses ühiskeeles õigustatud. Seega siis mitte *peris, perima, peralt, peragi* (s. o. täiesti), vaid *päris, pärima, päralt, päragi* jne. (Vt. ka peatükki vene keele mõjust.) Selles ühenduses peetagu veel meeles, et ühiskeel samuti ei tunnusta vanu *ä*-lisi murdejooni *änam, täma, nämad, vädama* ¹⁾.

Vokaalide madaldumist põhjustab ka *h*. Murdeti esineb *leha, vehane, põha*, mida võib siin-seal kuulda ühiskeeleski. — Olgu käesolevas ühenduses veel mainitud, et teistes murretes on *h* naabruses vokaalid just vastupidi kõrgenenud. Öeldakse *kiha, mihed, uhakad, kuhad* normaalsete kõrgete vokaalidega või *e* ja *i*, resp. *o* ja *u* jne. vahel olevate vokaalidega: *kéha, kóhad*. Ühiskeele üldnorm on kujunenud aga niisuguseks, et *e, o* ja *ö* säilivad *h*-lises ühendis, muutumata kõrgemaks või madalamaks.

Murdepäraselt kuuleb mõnedelt ühiskeele-rääkijailt lühikeste *i, u* ja *ü* asemel igal juhul madalamaid

¹⁾ A. Saaberk, Tegelikult eesti foneetika alged, lk. 18 jj. — J. Aavik, Saaremaa keel ja kirjakeel, lk. 7.

vokaale. Et meie haritlastele tuntud võõrkeeliski (kõigepealt saksas) on olukorrad samad, siis peetakse üksikute laulujuhtide poolt otse soovitavaks, et *tule mulle* asemel lauldaks umbes *tole molle*. Samuti soovitatakse o asemele a poole kalduvat häälikut jne. Säärast lauljate võtet ei tohiks kuidagi pidada ideaaliks, sest muidu võidakse sattuda niisugusele libedale teele, et *sula ilm* asemel lauldakse *soola ilm* (kuuldud raadios). Kui meie vanem vokaalmuusika on niisugune, et selle melodilised pikkused ei vasta keele õigetele kvantiteedisuhetele, siis ei saa vastuoksust lahendada sellega, et hakatakse väänama ka häälikute õiget kvaliteeti.

Vokaalide üldiseloomu puudutades peab rõhutama v o k a a l h a r m o o n i a t, mis teeb murdepäraseks just lõuna-eestlaste ühiskeelee. Põhja-Eestis on vokaalharmoonia murdeski haruldane. Peamiselt vanema põlve haritlased hoiavad alal järgsilpides ä ja õ: *hädä, küllält, kõnõlõma, minulõ*. Ent mõnede noortegi suust võib kuulda neid lõuna-eesti jooni. Eesti ühiskeelest on vokaalharmoonia kadunud juba vähemalt paar sajandit tagasi, nõnda et selle säilitamine ei mõju arhaiseerivaltki, vaid täiesti murdelise nähtusena. — Siinkohal lisatagu, et ühiskeeles on siiski mõningaid sõnu, kus üsna üldiselt hääldatakse ä teises silbis. Nimelt sõnad *pähe, vähe, lähen, (läheb jne.)* kuuluvad harilikult kujul *pähä, vähä, lähän*. Ideaalne hääldus nõuab muidugi siingi teises silbis e-d, kuid igapäevases kõnekeeles torkab vaevalt kellelegi kõrva, kui lastakse ä-l esineda.

Üksikhäälikuist kõneldes peab eriti esile tõstma üht lääne-eesti murdepärasust, mis püsib visalt edasi haritlastegi keeles. Saaremaal (peale Põide), Hiiu-

maal ja mõnes kohas Loode-Eesti mandril ei ole tüüpilist eesti häälikut *õ*-d. Nimetatud murrete sisemine areng on asendanud *õ* labiaalse (huul-) vokaali *ö*-ga ¹⁾. See areng seisab täiesti lahus kadakliku keele saksa-pärasest *ö*-st (vt. ülalpool) ja rootsi keele mõjust, mida peab arvesse võtma Ristil ja Noarootsis. Saaremaa ja Hiiumaa haritlased harilikult ütlevad ühiskeeleski *kõva, nõges, vööras, lõbutsema pro kõva, nõges, vööras, lõbutsema*, tarvitades samasugust *õ*-d, mis esineb sõnades *nökkima, tõkat* või *tööline*. Teistelt saarte ühiskeele-rääkijailt võib taas kuulda imeplikku vokaali, mis on mingisugune kontaminatsioon *õ*-st ja *ö*-st. Enne kui lähemalt selgitada seda imeplikku vokaali, peab valgustama *õ* moodustamist. Oraalselt (suuliselt) artikuleeritakse *õ*-d nõnda, et keeleselg tõuseb keskosas (mediodorsumiga) *kõva* suulae tagaosas suunas umbes samale kõrgusele nagu *e*-d artikuleerides. Keeleselja esiosa suundub *kõva* suulae esiosa poole. Huuled on mõlema vokaali moodustamisel õige kitsa piluga. Pilu on pikk ning huultenurgad on tõmbunud tahapoole. *ö* moodustub suuliselt umbes samas kohas kus *e*-gi, ent huulteartikulatsioon on täiesti teine. Huuled on nimelt lükkunud ettepoole ning ümmardunud umbes oasarnaseks piluks. — Kui nüüd saarlased ja hiidlased taotleavad *õ*-d, saavad nad sageli kergesti kätte õige suulise moodustusviisi, kuid sealjuures ümmardavad huuli üha edasi. Nõnda moodustatud hääliku akustiline mulje on siis niisugune, nagu hääldataks korraga *õ* ja *ö*. Isikuti võib *õ*-d taotelles olla hääldatud ka *e* või *ä* või mõni neile lähedane häälikunüanss. Kuivõrd raske on saarte elanik-

¹⁾ J. A a v i k, Saaremaa keel ja kirjakeel, lk. 15 jj.

kudel ühiskeele õ-d õppida, osutab muu seas asjaolu, et paljud rahvakooliõpetajad hiidlased ja saarlased ei ole pikkadest seminariaastatest hoolimata seda häälikut suutnud kätte õppida. Saarte muidu head ühiskeelt rääkivale rahvainimesele on õ ja ö eristamine täiesti raskeks ortograafiliseks mõistatuseks ¹⁾. Lääne-eesi ö on vahest kõige sügavamale juurdunud murdejoon, mis südilt figureerib ühiskeeles.

Kirde-Eestis ja Kesk-Eesti idaosas on murdeid, kus õ on palju suurema levikuga o arvel. Ühiskeelde ei ole neilt murdealadelt tulnud silmatorkavaid mõjustusi peale selle üksikjuhtumi, et *pole* ja *polnud* asemel hääldatakse *põle* ja *põlnud*.

Murdeti on sõnaalgulise *ja-* asemel palju üldisemalt *jä-* kui ühiskeeles ²⁾. Ühiskeelde on algupärasusse *ja*-sõnadesse tunginud *jä-* järgmistel juhtumel: *jäma*, *jändama*, *jänn*, *jätk* (*jätkama*). Murde mõjul võib aga kuulda *jäbur*, *jäda*, *jägama*, *jägu*, *jäksama*, *jämpsima*, *jänu*, *jäunama* jne. Harvemini võib kuulda ka *jö-* ja *jü-* *jo-* ja *ju-* asemel: *jönn*, *jüst*, *jütiline*, *jüba* jne.

Lühikestest vokaalidest oleks mainida veel mõndagi murdejoont, kuid need on kas individuaalsed või piirduvad veel täiesti murdepärase ühiskeelega, nõnda et siinkohal võib neist vaikides mööda minna. Mööda ei pääse aga pikkadest keskkõrgetest vokaalidest *ee*, *oo*, *öö*. Nende esindus murretes on õige kirju. Viru-

¹⁾ Üks arenenud Kassari perenaine soovitas allakirjutanule kui filoloogile, et ta astuks keeleseppade juures samme ortograafia lihtsustamiseks õ ~ ö suhtes. Perenaise arvates piisaks ühest märgist, sest häälik olevat alati ikka sama.

²⁾ Vt. lähemalt A. Saareste, Viron kielikartaston julkaisemisaikeesta, Suomi V 10, lk. 13.

Järva- ja Harjumaal ning mõnes kohas mujalgi on nad diftongeerunud *ie*-ks, *uo*-ks, *üö*-ks või mitmesugusteks viimastele lähedasteks diftongideks. Saaremaal, Hiiumaal, mitmel pool Lääne-Eestis ja kogu Lõuna-Eestis on niihästi keskpikk kui ülipikk vokaal kõrgenenud kas *ii*-ks, *uu*-ks ja *üü*-ks või *e* ja *i*, resp. *o* ja *u* vaheliseks (*éé*, *öö*, *öö*) häälikuks, näit.

Hiiumaal *keél* gen. *kiile*, *koöl* gen. *kuuli*, Lõuna-Eestis *kiil* ~ *kéel* gen. *keele*, *kuul* ~ *koöl* gen. *kooli* jne. — Väiksemal keelealal esineb sama kvaliteediga kesk-kõrge vokaal niihästi lühikeselt, pikalt kui ülipikalt. Ühiskeeles on kujunenud traditsiooniks just see viimane esindus. Tuletatagu siinkohal meelde, et eesti ühiskeel ei tunne ka teistes vokaalides ilmset kvaliteetivahet lühikestes ja pikkades vokaalides, nagu see on omane paljudele muudele keeltele (vt. selle kohta peatükki saksa keele mõjust eesti keelele). Ühiskeele levivast traditsioonist hoolimata kuuleb siiski ka mainitud puhtmurdelisi esindusi. Põhja-Eesti haritlaste keeles on väga visa püsima *ie*, *uo*, *üö*: *sies*, *viekraan*, *nuor*, *tüöline*. Allakirjutanul on olnud isegi võimlust kuulda paari ülikooli lõpetanud võõrkeele õpetajat, kes inglise resp. saksa keeles on lasknud vahel neil diftongidel esile tungida, hääldades näit. saksa keeles *liëben*, *luoben pro leben*, *loben*.

Ühiskeeles võib kuulda ka teist murrete tendentsi. Kas igasugune pikk *ee*, *oo*, *öö* hääldatakse kõrgemalt või ainult ülipikk. Kuivõrd kindlasti vanema põlve haritlased sellest murdejoonest kinni peavad, osutavad need sõnavõttud, mis järgnesid allakirjutanu hääldusküsimuste kohta peetud kõnele Eesti Kirjanduse Seltsi 1936. aasta peakoosolekul¹⁾. Mõned vanema

¹⁾ Eesti Kirjandus 1936, lk. 284 jj.

põlve esindajad leidsid, et suhe *kéel* gen. *keele* olevat ainuke normaalne võimalus. Kui aga panna tähele ühiskeelt kõnelevat keskpõlve ja noorsugu, siis näeb kõikjal, kuidas sama kvaliteedi säilimine saab üha enam kindlat jalgealust sealgi, kus murdeomane on diftong või kõrgenenud vokaal. Sama kvaliteediga keskkõrged vokaalid on saanud ka meie lavade traditsiooniks ¹⁾.

Peale mainitud kirde-eesti keskkõrgete vokaalide diftongeerumise tunnevad eesti murded veel palju muidki juhtumeid, kus algupärase pika vokaali asemel on diftong. Ühiskeelde on neist diftongeerumistest pääsenud ainult mõni üksik juhtum. Kõigepealt peab siinkohal tähelepanu juhtima algupärase pika *üü* muutumisele. Väga laialt Põhja-Eestis, kuid ka mitmel pool Lõuna-Eestis on *üü* asemele arenenud *üi*. Diftong on ühiskeeleski täiesti üldine. Praegune õigekeelsus asetab näiteks sõnad *süü* ja *püü* esimese deklinatsiooni diftongide allrühma (pluurali partitiiv *süüsid*, *püüsid*). Kui pikale *üü*-le järgneb vokaal, on diftong nõnda üldine, et tunduks ülikorrektstust taotleva afektina, kui sõnades *süüa*, *lüüa*, *müüa*, *püüan*, *lüües* püütakse pikka vokaali säilitada. Palju normaalsemana tundub hääldus *süia*, *lüia*, *müia*, *püian*, *lüies*. Kirjakeeles on mõned autorid ka kirjutanud *üi*-d käesoleva sajandi alguseski, kuni 1912. aastal võeti vastu õigekeelsuslik reegel, mille järgi „p i k a ü - k õ l a kirjapanemise märgiks on

¹⁾ A. Saaberk, Tegelik eesti foneetika alged, lk. 19, 21 ja 24. — J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika, lk. 222.

„üü“¹⁾). Sellest ajast on pikk *üü* jäänudki ortograafias ainuvalitsevaks. Häälduses ikka nõuda sama, oleks siiski elavast keelest liiga kaugele minev samm. Igal juhul peab pidama lausa normiks, et tüübis *süüa* jne. esineb diftong. Aga ka niisugustes omades sõnades, nagu *püüdma, süüdi, küünal, rüüpama*, ei või diftongi tembeldada välditavaks hääldusveaks²⁾). Käesoleval juhul on kogu keelealal levimas tendents häälikumuutuse kasuks, nõnda et pikk vokaal tundub juba pidulikuma ning raamatulisema stiili võttena. Sellepärast peab *üü ~ üi* küsimuses antama hääldusvabadus, nagu mõnes teiseski foneetilises nähtuses, kus traditsioon ja areng omavahel võitlevad. Laensõnades säilitab haritud ühiskeel tavaliselt *üü*: *füüsika, psüühiline, revüü*, kuigi lihtrahvale omasemas hääldusviisis võib kuulda ka *füüsika, psüühiline, revüi*. Diftongi üldistamine laensõnadessegi ei oleks aga kuidagi eesti ühiskeele iseloomule vastukäiv nähtus.

Teine juhtum, kus vanemas kirjakeeles on tarvitatud diftongi, kuid praeguses ortograafias on pikk vokaal traditsiooniks, on sõnad pika *õõ*-ga: *rõõm, võõras, mõök*³⁾). Ühiskeeles võib praegugi kuulda hääldust *rõem, võeras, mõek*, mida mõnede autorite poolt peetakse koguni üldisemaks⁴⁾). Käesolevas ühenduses peab selle pika vokaali diftongeerumisse suhtuma teise pilguga kui eelmisel juhtumil. Eelmine diftong on esiteks palju laiaulatuslikum ja teiseks ei põhjusta häirivat segiminekut algupärase diftongiga

1) J. V. Veski, Eesti kirjakeele reeglid, lk. 5. Tallinn, 1912.

2) A. Saaberk, Tegelikult eesti foneetika alged, lk. 21.

3) J. V. Veski, tsit. t., lk. 5.

4) A. Saaberk, tsit. t., lk. 23 jj.

nagu *õe*. Eesti keeles on rida sõnu (*õel, nõel, sõel*), kus diftong *õe* on ühiskeeles vanaks traditsiooniks. Lõpuks pole *õõ*-ga olemas ka ühtki sõnatüüpi, kus diftong oleks tõesti vältimatu. Sellepärast peab korrektne ühiskeele hääldus jääma *rõõm, võõras* jne. kujude juurde. Tuletatagu siinkohal meelde, et murdeti esinev vastupidine tendents: *õõ* (või sellest arenenud *öö*) üldistamine ka nendesse sõnadesse, kus ühiskeeles on *õe*, ei ole lubatav. Eriti lääne-eestlased hoidugu vormidest *sõõl, nõõl* või *sööl, nööl, ööd* ja hääldagu *sõel, nõel, õed* jne.

Peale siin esitatud *õe*-diftongi muutumise pikaks vokaaliks esineb murretes veel mitmeid muid vokaalikaos juhtumeid, mille vastukaja kuuleb ka ühiskeeles. Paljudes murretes on diftong alles tugevas astmes ja nõrgas on pikk vokaal, nagu näiteks: *saun, gen. saana, ein ~ eenamaa, õun ~ õõnapuu*. Vastavalt murdealadelt põlvnevail isikuil võib mõnikord üsna korralikus ühiskeeleski esineda toodud pikavokaalilisi vorme, eriti aga just liitsõnades: *eenamaa, saanamees, õõnapuu* jne. Mainitust üldisem on diftongide *äe* (*päev, mäed, käes*) ja *õe* (*söed, köetud*) muutumine pikaks vokaaliks ¹⁾: *pääv, määd, kääs, resp. sööd, köötud*. Pikk vokaal on omane peamiselt kiirtempolisele kõnele ja vähenõudlikumale hääldus-uususele, kus see võikski olla lubatud. Korrektsemas ühiskeeles peab aga säilima diftong.

Diftongikao juhtumite hulgast tuleb esile tõsta veel üht nähtust, mille käsitus kuulub siia. Ühiskeele *aias, laiud, hoian* jne. asemel esineb murdeti

1) A. Saaberik, tsit. t., lk. 27. — J. Aavik, Saaremaa keel ja kirjakeel, lk. 8 jj.

ajas, lajud, ojan ~ hojan. Ka Põhja-Eesti haritlaste hulgas on viimane hääldusviis üsna laialt levinud ¹⁾, mida aga peab korralikus ühiskeeles vältima.

Ühiskeele diftongid *au, ou, õu* pluss vokaal ei ole omased paljudele murretele. *Lauad, kaua, proua, lõuad* asemel on murdeis kas *lavva(d), kavva, provva, lõvva(d)* või *lauva(d), kauva, prouva, lõuva(d)*. Iseisvuse algaastail üritasid mõned lõuna-estli algupäraga autorid kirjakeeleski läbi viia kujusid *kavva, lõvvad* jne., mis üritus leidis elavat vastukaja eriti koolinoorsoo ringides. Praegu on kirjakeelest *vv* taas kadunud, kuid ühiskeele häälduses võib seda siin-seal veelgi kuulda. Korrektne ühiskeel ei või aga lubada ei *-vv-d* ega ka *-uv-d*. Esitatud sõnades *kaua, proua* jne. on diftongi ja sellele järgneva vokaali vahel küll veel üks häälik, ent see pole milgi juhul dentilabiaalne (hammashuuleline) ahtushäälik *v*, vaid bilabiaalne (kahehuuleline) üsna vokaalne *w*, mida kõigepealt tunneme inglise *double-w-na*: *kauwa, prouwa*. Tuletatagu meelde, et *i*-ga lõppevais diftongides, millele järgneb vokaal, kuuldu diftongi ja vokaali vahel samuti siirdehäälik, seekord nimelt *j*, näiteks *käija, aijas, hoijan* jne., s. o. seal, kus kirjapildis esineb *käia, aias, hoian*.

Diftongide *ea, eo, oa, oe, õe, öa* keskkõrge vokaali hääldamine on murdeti õige kõikuv. Kohati on *pia, tian, siub, uad, tued, üeldud, püab*, kas normaalsete *i, u* ja *ü*-ga või harilikust natuke madalamal moodustatud vastetega. Teisal on taas enamvähem puhatud *e, o, ö*: *pea, tean, seob, oad, toed, öeldud, pöab*. Kolmandaks võib esineda *e* ja *i, o* ja *u*, resp. *ö* ja *ü*

¹⁾ J. Aavik, Saaremaa keel ja kirjakeel, lk. 10.

vaheline häälik: *péa, téan, seöb, öad, töed, öeldud, pöab*. Viimane uususe on ühiskeeles kõige enam levinud ja leving võtab ühtlasi üha enam maad. Sellepärast võib neid keskkõrgete ja kõrgete vahepealseid häälikuid pidadagi standardhäälduse normiks ¹⁾). Lisatagu siinkohal veel, et vanemas kirjanduses on mõned autorid eelistanud kirjutusviisi *tian, siub* jne., sellega nähtavasti eelistades ka vastavat hääldust.

Peale toodud juhtude on ühiskeele diftongide hääldamises olemas muidki murdejooni, mida aga siinkohal ei ole põhjust käsitleda, sest nendel pole nõnda laialdast levingut, et nad suudaksid häirivalt mõjutada standardhäälduse ilmet. Üksiksõnadest pandagu vaid tähele *väike*, mille asemel kuuleb õigegi levinult *veike*, ja *lõikama, lõikus, kõik*, mille asemel paljud Põhja-Eesti haritlased tükivad hääldama *leikama, leikus, keik*. Vahest kõige enam murdejooni võib veel kohata diftongide *ae* ja *ai* ebakorrektses tarvitamises. Ühelt poolt tuuakse *ae* ka neisse sõnadesse, kus ühiskeel tunnustab *ai*-d: *naene, paenduma*, ja teiselt poolt vastuoksa liialdatakse *ai*-ga: *lainama, nairis, laiv, vaivaine* jne. Sõnades *päevi, päeviline, päevitama, päevik* on ühiskeeles *äi* väga levinud: *päivi, päiviline, päivitama, päivik*. Sellepärast on mõned keelemehed soovitanud niisuguse häälduse sanktsioneerimist kõnes ja ka kirjas.

1) A. S a a b e r k, Tegelik eesti foneetika alged, lk. 27.

SÕNAALGULINE H.

Peale *pea~pää* küsimuse ei ole vist ühegi teise eesti keele nähtuse kohta nõnda palju sõna võetud kui sõnaalgulise *h* kirjutamise ja hääldamise kohta. Sissejuhatavas osas on juba mainitud, et Göseke 1660. a. on esimene, kes konstateerib sõnaalgulise *h* ärajätmist¹⁾. Sama teevad Hornung 1693²⁾, Helle-Gutzleff 1732³⁾ ja Hupel 1780⁴⁾. On ka juba mainitud, et vanadel grammatikakirjutajatel on näiteid sellest, kuidas nende ajal sõnaalgulise *h* tarvitamine murdealadel, kus see veel elas, oli muutunud ebakindlaks. Nimelt võib *h* esineda seal, kus see ei ole algupärane. (Gösekel on *Hiwwi* 'iva') 1784. aastal esmakordselt avaldatud laulule „Tio tassane ja helde“⁵⁾ on lisatud hääldamisjuhisenä ääremärkus: „*h*-d silbi alguses ei hääldata, või hõnga-

1) Manuctio ad Linguam Oesthonicam, lk. 4.

2) Grammatica Esthonica, lk. 3.

3) Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache, lk. 2.

4) Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, lk. 8.

5) Ilmunud teoses: A. T. Grahl, Lieder und Handsachen für das Klavier und den Gesang, lk. 11, Leipzig. (Allakirjutanul on kasutada olnud dr. K. Schreinert'i kogus olev fotokoopia.)

takse ainult õrnalt“. Seega siis muudki kui grammatika autorid peavad juba XVIII sajandil nimetama, et õiget hääldust taotelles võib sõnaalgulise *h* ära jätta. 1816. aastal, nagu juba mainitud, algab teadlik *h*-võitlus. Sel aastal ilmub J. H. Rosenplänteri „Beiträgedes“ Saaremaa estofiili J. W. L. v. Luce poolt „Orthographischer Vorschlag“¹⁾, milles esmakordselt astutakse *h* vastu. Luce leiab, et sõnaalguline *h* elab edasi ainult mõnes väheses murdes. Eestlaste enamikule toodab see vaid tarbetuid raskusi. Raskusi on ka sõnaraamatute koostajail ja tarvitajail. Et igaüks leiaks sõnaraamatust sõna kätte, tuleksid *h*-ga algavad sõnad esitada kaks korda: *h*-ga ja *h*-ta. Segaduste ning raskuste võitmiseks soovitab Luce sõnaalgulise *h* asemel tarvitada *spiritus asper*'it. See eesti lugeja, kelle murdes *h* on veel elav, hääldaks kreeka märki *h*-na, kellel *h* aga on kadunud, läheks märgist häirimatult mööda. Luce ettepanek ei leidnud kaasaegsete keelemeeste seas suuremat poolehoidu. „Beiträge“ ümber koondunud ringkonnas on luuletaja K. J. Peterson ainuke, keda Luce soovitus näib olevat vaimustanud. Petersoni toodangu hulgas on nimelt laule ja proosapalasisid, kus *h* asemel on *spiritus asper*²⁾. — 1821. aastal on „Beiträgedes“ Lucele vastus³⁾, kus ollakse temaga põhimõtteliselt samal arvamusel, kuid arvatakse siiski, et rahvale määratud kirjanduses ei ole *spiritus asper*'i läbivii-

1) Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache VI, lk. 48 jj.

2) K. J. Peterson, Laulud, päevaraamat ja kirjad (Tartu, 1922), lk. 123 jj. leiduvad algtekstid.

3) Ueber einige Vorschläge zur Verbesserung der ehstnischen Orthographie, lk. 7 jj.

mine võimalik. Pealegi oleks karta ilmset vastuseisu nende eestlaste poolt, kellel *h* on veel alles. Autor arvab, et kui tahetakse ära heita sõnaalguline *h*, tuleb seda teha aegamööda, tasa ning targu.

Põhimõtteliselt pooldasid *h* ärajätmist ka F. R. K r e u t z w a l d ja F. R. F a e h l m a n n. Eriti just viimane näib olevat reformis veendunud. On ju Faehlmanni eestikeelseis teoseis sõnaalguline *h* võinud jäljetult kaduda ¹⁾).

On tähelepanndav, et sõnaalgulise *h* on võtnud oma programmi ka mõned rahvaliidkumised. 1842. aastal Eestis levima hakanud ap.-õigeusu kirjandus on kõik vanemad jumalateenistuse ja usulise sisuga käsiraamatud lasknud rahva hulka ilma *h*-ta. *H*-tus kestab umbes 15 aastat, 1850. aastate lõpul ruumi andes harilikule tolieaegsele kirjaviisile ²⁾).

Keeleuurijaist on sõnaalgulise *h* kadu hääduses konstateerinud veel E. A h r e n s, D. v o n M e w e s, J. K r o h n ja muud. Viimasele autorile on soomlasena eriti see asjaolu silma torganud, et eesti kirjaviis tarvitab mitmel puhul *h*-d seal, kes seda pole soome keeles ³⁾. F. J. W i e d e m a n n on oma teostes eri kordadel samuti konstateerinud kadu. Suures eesti-saksa sõnaraamatus on *h*-ga algavad sõnad teatavasti korraldatud alfabeeti järgneva vokaali järgi. Möödunud sajandi *h* kirjutamise ning arvatavasti siis ka häädamise innukamaid pooldajaid oli J. H u r t, kes mitmes eri kohas on soovitanud säilitamist „hisoorialistel põhjustel“. Möödunud sajandi lõpupoo-

¹⁾ Vt. muu seas „Kogutud luuletused“ (Tartu, 1938).

²⁾ Hella Keem, Võitlus sõna-algulise *h* vastu. Eesti Keel 1937, lk. 38 jj.

³⁾ Wiron kielioppi Suomalaisille (1872), lk. 15.

lel ei näi sõnaalgulise *h* küsimus olevat nõnda põnev, nagu see oli mõni aastakümme varem ja on vähe hiljem. Tolleaegseid teoseid ja ajalehti lehitsedes torkab vaevalt silma midagi huvitavat¹⁾. Olukord muutub sajandi vahetusega. Eesti häälduse ja kirja- viisi lähendamisest huvitatud kooliõpetaja T. Ri o - m a r soovitab 1904. aastal *h* sõna algusest üldiselt ära heita. Ainult sinna võivat selle jätta, kus olevat karta kokkusattumisi mõne teise sõnaga²⁾. Ajakirjanduses on mõnede teistegi autorite poolt õige ägedasti võetud sõna *h* vastu³⁾. Küsimust kaaluti ka äsja asutatud Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekuil⁴⁾. Revolutsiooniline luuletaja J. L i l i e n b a c h paneb 1909. aastal oma luuletuskogule pealkirjaks „Ommikulaulud“⁵⁾, jne., jne. Vene revolutsiooniga käsikäes tekkinud enamlaste kirjandus oli õige vaenuline sõnaalgulise *h* kirjutamise vastu. Mõneaastase konsekvantse *h* ärajätmise järel siirdus aga ka see vool tagasi vanale uususele⁶⁾. Lõpuks on E. N u r m⁷⁾ Akadeemilise Emakeele Seltsi ringkondades tõstnud *h*-ärajätmise tõsiselt päevakorda.

Esitatud kirjutistes on kõigepealt käsitletud sõnaalgulise *h* kirjutamist või kirjutamata jätmist. Enamasti on muidugi lähtunud hääldamise aluselt. Sellepärast ei ole selles küsimuses võimalik eraldi

1) Vt. Olevik 1884, nr. 43.

2) Postimees 1904, nr. 88.

3) Postimees 1906, nr. 106, ja 1911, nr. 147.

4) Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat 1909, lk. 43.

5) E. N u r m, Ortofoonilisi küsimusi. Eesti Keel 1935, lk. 189.

6) Vt. muu seas „Tööraha Kultuur“ 1919, lk. 119 jj.

7) Tsit. t., lk. 188 jj.

vaadelda ortograafia traditsioone ja keele foneetilist külge. Sõnaalgulise *h* hääldamine saab probleemiks alles käesoleval sajandil, peamiselt nimelt iseseisvuse algpäevil. Omalt poolt aitasid selleks kaasa ka siin tegelnud estofiilid-soomlased (vt. peatükki võõrkeelte mõjust). Teiseks on *h* intensiivsemat elustamist mõjutanud mõnede keelemeeste tegevus, kes on käinud selle põhimõtte järgi, et eesti keelt hääldatakse just nõnda, nagu seda kirjutataksegi. Teatavasti on aga see fakt eesti keele suhtes väga suhteline. Meie keeles on sõnaalgulisest *h*-st palju olulisemaid juhtumeid, kus ortograafia ja hääldus lähevad teineteisest tunduvalt lahku. Tuletatagu selleks meelde vaid palatalisatsiooni ja kvantiteeti. Praegu ollakse *h*-küsimumes kahes, võiks öelda vaenulises, leeris, kes ei taha omavahel kergesti ühist keelt leida¹⁾.

Rahvakeele tugi ei ole sõnaalgulisel *h*-l kuigi suur. Põhja-Eestis on ainukeseks alaks, kus *h* elab praegugi täiesti elujõulisena, Hiiumaal Pühalepa vald. See murre on sellepolest väga oluline, et temas on *h* tarvitamine palju algupärasemais suhetes kui kirja-keeles. Pühalepas öeldakse nimelt *ääl*, *höde*, *huss*, *höhk*, *henesele* jne. kirjakeele *hää*l, *õde*, *uss*, *õhk* ja *enesele* asemel. Peale Pühalepa on Põhja-Eestis mõningaid *h* rudimente alles Reigi Rootsiküla kandis, Saaremaal Kihelkonnal ja Kuusalu neemedel. Kolmes viimases kohas on sõnaalgulise *h* täielik kadu kõige lähema tuleviku küsimus. Lõuna-Eestis on *h*-alaks kogu Setumaa ja Võrumaa suurem osa. Viimase maakonna piirimaile on *h* kadu juba sisse tun-

¹⁾ A. Saaberik, Tegelikult eesti foneetika alged, lk. 32.
— Eesti Kirjandus 1936, lk. 284 jj.

ginud ning sammub seal pidevalt edasi. Mõnes kihelkonnas, näiteks Hargla läänepoolsemas osas, on huvitav tähele panna, kuidas veel keskealinegi põlv on *h*-le täiesti ustav, noortel on aga kadu üldisem. Ühiskeele kõnelejail on murdealadele vastavalt kas *h* kadu või püsi ülekaalus. Mõned aastad tagasi on tehtud statistikat Tartu Ülikooli õppejõudude hulgas, et näha, kuidas see osa haritlaskonda suhtub sõnaalgulisse *h*-sse tegelikus elus. Statistika on kõigepealt näidanud, et neil isikuil, kes põlvnevad *h*-liselt alalt, on teisetraditsioonilise ümbruse mõjul vägagi sageli ka *h* kadu. Vastuoksa võivad *h*-tult alalt põlvnevadki koolipingi ning kirja-pildi mõjul tarvitada *h*-d kas juhuslikult või suuremas-väiksemas ulatuses. Peale selle on olemas kolmas rühm keeletarvitajaid, kellel *h* on saanud eriliseks kõnetehnikavõtteks. Kui tahtakse mõnd sõna või lauset tõsta teiste hulgast eriti esile ja sõnad algavad vokaaliga, lisatakse neile *h* vokaali ette. Näiteks lause *see oli alles eile hommikul* hääldatakse *see holi halled heile hommikul*, hõngates kõikjal sõna vokaalalgust, või öeldakse taas *see h o l i alles eile ommikul*, või ka *see oli alles h e i l e ommikul*. Teise samasisulise foneetilise võttena võib mõnelt kõnelejalt kuulda järsku algust. (Vt. ülalpool peatükki saksa keele mõjust.) — Tehtud statistika on veel näidanud, et ainult üks teadlik sõnaalgulise *h* hääldamise pooldaja ei ole eksinud oma põhimõtete vastu. Selleks on olnud nimelt meie teenekas kirja-keele kohendaja J. V. Veski. Teistel innukatel või isegi fanaatilistel *h*-kaitsjatel on olnud küllaltki juhtumeid, kus *h* on jäänud hääldamata. Samuti on veendunud *h*-eitajad siiski siin-seal *h*-d tarvitanud. See ülikooli ringkondades ettevõetud statistika peegeldab

kahtlemata kogu eesti haritlaskonna *h* tarvitamise tõelist olukorda. Olemasoleva segaduse põhjuseks on enne kõike see asjaolu, et kuristik tänapäeva reaali-teedi ja konservatiivse traditsiooni vahel on läinud liiga sügavaks ning laiaks. Sõnaalguline *h* on rahva enamiku häälde-uususes sedavõrd surnud, et selle täielik elustamine kitsamaiski ringkondades pole enam võimalik. Ei aita selleks parimadki noorendus-operatsioonid. Peale selle käib *h* kunstliku pealesurumisega kaasas mõningaid nähtusi, mis panevad meid eriti tõsiselt mõtlema, kas paljudel õpetajatel ja õpilastel on üldse vaja seda suurt energiakulu, mida raisatakse *h* elustamiseks.

Vanas vene kirjaviisis oli *Ѣ* ortograafiliseks võtteks, mille järgi võis otsustada, kuivõrd kõrgesti on vastav isik haritud. Inglise keeles on samalaadiliseks kriteeriumiks sõnaalguline *h*. Viimane kriteerium tahab eestigi keeles kujuneda mõõduandvaks. Meie keeles ei ole aga *h* hääldeamine saanud tõeliselt korrektse ühiskeele mõõdupuuks, vaid peamiselt vahendiks, millega poolharitlased tahavad endid eraldada muust ümbrusest, ja kõigile on tuntud rätsepa-anekdoodid *h* liialdustega. Maalavadel võib tähele panna, kuidas deklameerijad üldistavad *h* isegi sõnaalgulise konsonandi järele: *mhetsa hulju, mhetsa halju, mhetsa khuldane khuningas*¹⁾. Nimetatud pahest veelgi hädaohtlikum on teine, mida võib aina kuulda kõnetoolis, peenes seltskonnas, raadios ja mujal. Eesti *h* on sõnaalguliselt kui ka sõnaseemiselt ja -lõpuliselt väga nõrk hõngushäälik. Intervokaalselt on selle

1) Üliõpilase O. A. Webermanni tähelepanekuid Kad-rinast.

esiletungivus minimaalne. Minimaalne on see ka sõna alguses neis põhja-eesti murretes, kus *h* veel elab. Paljud põhimõttelised *h* hääldajad millegipärast asendavad selle nõrga, hääldust mahedaks tegeva kõrisõlme *h* velaar-palataalsete ahtushäälikute *x* ja *x'*-ga. On juba mainitud, kuidas võõrkeelte mõjul sõna sisse tunginud *x* ja *x'* mõjuvad häirivalt. Veelgi häirivamad on *xakkama*, *xobune*, *xirm*, *xiljaks*. Mõnedel teistel ei esine küll $x \sim x'$, vaid mingisugune tugevasti forsseeritud pikk *h*, mida tõeline eesti hääldus samuti ei tunne. Viimased tõsiasiad osutavad, kuivõrd raske on väga paljudel *h*-d õigesti hääldada ka siis, kui selle säilitamiseks vaim on valmis.

Lõpuks tuletatagu meelde, et *h* püsi eelistatakse ka võõrkeelte mõjul. Korrektses ühiskeeles seisukohast on kõige otstarbekohasem lakata sõnaalgulist *h*-d peale sundimast neile, kel seda sünnipäraselt ei ole. Ei ole ka põhjust keelata *h* hääldamist neil, kellel see on täiesti kongenitaalne (kaasasündinud). Sealjuures pandagu aga tähele nõuet, et käidagu järjekindlalt ühe või teise põhimõtte järgi. Kui tahetakse tingimata *h*-d panna tsivilisatsiooni mõõdupuuks, siis võiks just nimetatud *x*, *x'* ja segiesindus ülitähtlusega olla sümptomiks, mis annab kujutluse vastava isiku ühiskeeles nivoost.

Aja jooksul kujuneb *h*-gi küsimuses kahest alternatiivist kindel ühiskeeles norm, ja seda loodetavasti juba lähimatel generatsioonidel. *h* hääldamise probleem lahendub muide kergemini kui kirjutamise küsimus. Nagu osutavad vanad kultuurkeeled, on ortograafia kõikjal hääldusest konservatiivsem. Esitatust on ühtlasi ilmnenu, kuivõrd viljatu on *h* kirjaviisist ärajätmise propaganda olnud meilgi. Tähele pannes

praegu õppima hakkavaid lapsi *h*-tuil aladel võib üldiselt konstateerida, et sellest dekoratsioonist saadakse vähese vaevaga üle.

Käesoleva vaatluse lõpus peab veel puudutama eesti *h* mõnda moodustamismomenti. On öeldud, et igas positsioonis *h* on kõrisõlme häälik. Häälehuulte asendi järgi on aga see kõrisõlme *h* kahte tüüpi: heliline ja helitu. Kahe vokaali ja vokaali ja helilise konsonandi vahel on pilu *h* moodustamisel nõnda väikese nurgaga, et häälehuuled on peaaegu foneerimisasendis. Ainult hääliku keskosas on momendiks tõeline hõngusasend. Kui *h* on pikk kas silbi lõpus helitu konsonandi eel, absoluutses lõpus või ka intervokaalselt pikana, on hõngusasend täielik, s. o. häälehuulte-vaheline nurk on suur. Et saavutada viimast *h*-d õigel kujul, pandagu tähele, et tugevat kõrisõlmest tulevat õhuvoolu ei takistaks suukoopa tagaosas ilmne velaarne ahtus ¹⁾).

¹⁾ P. A r i s t e, Heliline ja helitu *h* eesti keeles. Eesti Keel 1938, lk. 62 jj.

PALATALISATSIOON.

Mõnes keeles on olemas niisuguseid *l*-, *r*- jne. häälikuid, mille moodustamine toimub täielikult vastu kõva suulage või kõva suulae suunas, näiteks itaalia keeles. Niisugust *l*-i või *r*-i kutsutakse palataalseks. Kui aga *l*-l ja *r*-l on harilik moodustuskoht, s. o. prepalataal-alveolaarne, alveolaarne või dentaalne ja sellele lisandub veel puudutus vastu kõva suulage, kutsutakse niisugust *l*-i ja *r*-i palataliseerituks ehk muljeerituks. Eesti keel tunneb viimast rühma häälikuid. Foneetilises transkriptsioonis märgitakse palatalisatsiooni kriipsukesega tähe järel.

Palatalisatsioon on eesti keeles vana. See on vanem kui lõpp- ja sisekadu. Kui olukord oleks olnud vastupidine, ei oleks praegu palatalisatsiooni niisugustel juhtudel, nagu *kot't*, *paat'*, *võt'med*. Nende sõnade omaaegsed häälduskujud on pidanud olema *kot'ti*, *paat'i*, *võt'timed*. Kõige vanemais eesti keele grammatikais ei ole siiski mingit märget selle nähtuse kohta. Ignoreerimise põhjuseks on olnud nähtavasti enam tähelepanematus kui murdeline tagapõhi. Esimene grammatika, kus palatalisatsioon leiab mainimist, on Helle-Gutzleffi „Kurtzgefasste Anweisung“ (1732), kus 3. leheküljel tuuakse näiteid mõnest palatalisatsiooniga sõnast (*hunt*, *kot*, *sant*,

tont, salw, palk) ning lisatakse selgituseks, et see nähtus on nõnda keeruline, et seda harilikkude kirjatähedega ei saa üldse väljendada. Seda võivat kätte õppida üksnes praktikas, *ex usu* (vt. lk. 3). Helle-Gutzleffi järglane Hupel (1780) ei tea lisada midagi uut¹⁾, vaid kordab eelkäija arvamust. H. Rosenplänter on teatavasti esimene, kes oma ajakirjas²⁾ on andnud õige seletuse palatalisatsiooni või, nagu tema nimetab, muljeerimise olemusest, kuigi tema aegsed meetodid ei võimaldanud tuua tänapäevale vastuvõetavaid definitsioone. Autor ütleb nimelt, et „muljeerimise olemus seisab selles, et teatavaid tähti hääldatakse eelneva *i*-ga“. Rosenplänter soovib palatalisatsiooni märkida punktiga palataliseeritava hääliku all: *hal, kan, kas, katki, wars*. Pandagu eriti tähele, et Rosenplänter on saanud õigesti aru, mis sugune häälik allub palatalisatsioonile, mis tõsiasi on mitmeile hilisemaile keeleteadlastele olnud ülepääsmatuks probleemiks. Näiteks O. W. Masingu „Marahwa Näddala-Leht“ on soovitanud samuti palatalisatsiooni märkimist, aga viimase arvates on vokaal see, mis saab erilise varjundi: „Ues kirjas nähtakse heälega pohkstawide al ka mõnnikõrd täppikesi ollewad, nenda kui: *a, e, i, o, u*. Kus sedda on, seäl täppike tähhendab, et sõnna sulla on, ning et üks *i* ehk *e* selle heälega pohkstawiga, kelle al täp seisab, õtse kokko on sullanud“³⁾. Edasi toob Masing näiteid sõnadest, kus palatalisatsioon on ja kus ei ole: *arm tulleb Jummalast — arm hoobist; mänd on paddas — mänd metsas;*

1) Ehstnische Sprachlehre, lk. 9.

2) Beiträge XIII (1821), lk. 67 jj., vt. ka lk. 93 jj.

3) Aastakäik 1822, lk. 45.

palka saab orri — *palka wean metsast* jne. E. A h r e n s (1843) on Masingiga ühel arvamusel, kuigi ta ei poolda palatalisatsiooni märkimist igapäevases kirjaviisis ¹⁾. Ahrens nimetab palatalisatsiooni *dilutsiooniks*. Ühtlasi on ta esitanud peajoontes õiged reeglid, kus kohal dilutsioon võib esineda. J. H u r t on taas neid, kes tahaks kirjakeeles palatalisatsiooni märkida ²⁾. Tema arvates on konsonant palataliseeruv (*seina palk*^c). Nagu osutab esitatud näide, ei ole Hurt vist ometi olnud täiesti teadlik, kuidas on palatalisatsioonisuhted konsonantühendeis, sest sõnas *palk* on just *l* see häälik, mis palataliseerub. Vaade, et palataliseerub konsonant, jääb edaspidi üldiselt maksma eriti F. J. W i e d e m a n n i uurimuste ning väljannete mõjul ³⁾. 1875. aastal peab M. V e s k e õpetatud Eesti Seltsi koosolekul nähtuse olemusest kõne ⁴⁾. Kõneleja osutab täiesti õigesti, miks järgnev *i* või *j* annab eelnevale konsonandile erilise varjundi. Samuti on Veskel õigus selgitades olukorda, mis pärast enamais eesti keele murdeis võivad palataliseeruda üksnes *l, r, n, s, t (d)*. Nende häälikute artikulationikoht on kõige lähemal kõva suulae sellele osale, mis saab aktiivseks palataliseerides. Veske arvates mõjub palatalisatsioon ka konsonandi eel ole-

1) Grammatik der Ehstnischen Sprache, lk. 15 jj. ja lk. 22.

2) Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud wiisi (1864), lk. 9.

3) Oluliselt vastupidisel arvamusel on vaid keegi Wiedemanni arvustaja W. ajakirjas „Literarisches Centralblatt“ 1870, nr. 4.

4) Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1874, lk. 50 jj.

vale vokaalile. See arvamus on foneetiliselt õige, kuid sel pole eesti keeles mingisugust olulist tähtsust. Wiedemannil esineva märkimisviisi *ku'll*, *kool'*, *nut't* asemel soovitab Veske kirjutada *ku'll*, *koo'il*, *nu'itt*. See olevat lõuna-viljandi murrete järgi õigem. Viimased olid Veskele isiklikult omased. Neis murretes on kohati tõesti *kait's* (= lõuna-eesti *kat's*), *kainn* (= *kan'n*) jne., mida võib vahel kuulda mulkide ühiskeeleski, kuid mida praegune ühiskeelee uususus võib pidada ainult tugevasti murdeliseks jooneks. A. Grenzstein on oma lugemikus tarvitanud tähistusviisi *hu'nt*, *ku'll*. Käesoleval sajandil on palatalisatsiooni märkimist kirjas soovitanud T. Riomar, kes üldse tahtis eesti ortograafias läbi viia ulatuslikke reforme¹⁾. Riomar soovitab „peenendust“ märkida järgmiselt: *pood*, *noot*, *waht*, *konta* jne. „Eesti Kirjanduse“ 1909. a. aastakäigus on K. Preisberg avaldanud põhimõttelise kirjutise „Häälikute peenendus ja kolm pikkuse järku“ (lk. 145 jj.). Autor tabab pihta öeldes, et eesti *matt*-sõnas kuuldu palatalisatsioon hoopis teissugusena kui vene sõnas *мать*. „Vene keele *t* järel on selge õhkhääl (spirant) kuulda, aga Eesti keele *t* järel mitte“ (lk. 148). Tõepoolest kuuldu vene palatalisatsioon selle poolest tugevamana, et palataliseeritud lõppkonsonandile järgneb veel *j*- või *ich*-hääliku-sarnane spirant. Preisberg arvab, et eesti palatalisatsiooni iseloomustab „üks väga lühike *i*“ konsonandi eel. Sellepärast soovitab ta kirjaviisi *tajll*, *kejtt*, *ujss*, *ajrm*, *najrr*, *noojt*, kuid siiski *tahjt*, *tähjt*, *lehjt*. Selle olulise küsimuse kohta on võetud sõna

¹⁾ Eesti keel kõnes ja kirjas. Postimees 1904, nr. 99.

veel mõnes muuski ühenduses, mida kõike aga ei saa siinkohal puudutada. Sõnavõttude rohkus näitab, kuivõrd vajalikuks on peetud palatalisatsiooni märkimist (ning ühtlasi ka hääldamist), olgugi et praegune kirjaviis ei ole leidnud võimalikuks selles suhtes kirjalpilti ja hääldust teineteisele lähendada. Õigekeelsus-sõnaraamatud näitavad vaid juhtumeid, kus palatalisatsioon võib esineda või peab esinema. Enne kui minna lähemalt vaatlema neid põhimõtteid, mille alusel õigekeelsus tarvitab palatalisatsiooni, tuleb peatuda murrete kirjul esindusel.

Kõigepealt on eesti keelel murdeid, kus ei ole olemas mingisugust palatalisatsiooni. Siia kuulub osi põhjarannikust ja kogu Hiiumaa. Muudel aladel kohtab erisugust esindust. Üldiselt on palataliseerijaks järgnevad *i* ja *j*. Ühiskeeles ja enamais murdeis, nagu juba mainitud, alluvad palatalisatsioonile üksnes *l*, *n*, *r*, *s*, *t* (*d*). Murdeti — peamiselt mulgi murdeis — võivad palataliseeruda kõik konsonandid (*tam'm*, *pap'p*, *ron'g*, *vok'k* jne. pro ühiskeeles *tamm*, *papp*, *rong*, *vokk*). Konsonantühendeis palataliseeritakse enamasti ainult esimest osist (*pan'tima*, *võl'ts*) ja geminaatidel (kaksikkonsonantidel) ja pikkadel konsonantidel üksnes algosa (*kas's*, *kal'id*, *kan'id*). Kuidas *i* ja *j* palataliseerivad eelnevat konsonanti paarõhu järel, selle poolest jaguvad mured kahte suurde ossa. Saaremaa ja osalt lõuna-eesti murretes esineb palatalisatsioon ainult siis, kui *i* või *j* on kadunud; kui need häälikud on alles, püsivad konsonandid *n*-*ö*. normaalseina: *kot't*, kuid *koti*, *val'l* — *valli*, *tin't* — *tindi* jne. See murdeline joon on levinud väga laialt ka ühiskeeles, kuigi ühiskeeles kõnelejate suurem hulk palataliseerib konsonante niihästi *i* ja *j* kao kui püsi

puhul: *ko't* — *ko'i*, *va'l* — *va'li*, *tin't* — *tin'di*. Selle põhimõtte järgi käib ka enamik murdeid. Lõpuks on olemas murdeid, kus kõik esivokaalid või suurem osa esivokaale kutsub palatalisatsiooni esile (Setumaal, keelesaartel). Viimasel nähtusel pole ühiskeeles mainimisväärsed vastukaja, nagu täielik palatalisatsiooni puuduminegi on ühiskeeles haruldane. Peale *i* ja *j* on muidki tegureid, millest oleneb palatalisatsioon, nagu pearõhulise silbi pikkus, afektiivsus jne.

Kirjakeeles kehtivad „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu“ järgi palatalisatsiooni tarvitamises alljärgnevad põhimõtted. Kui esimene silp ei ole lühike, siis esineb palatalisatsioon niihästi *i* ja *j* kao kui püsi puhul (*tal'l* — *tal'li*, *ko't* — *ko'i*, *kor'v* — *kor'vi*, *pan'n* — *pan'ni*, *pus's* — *pus'si*, *roos'* — *roos'i*, *kaal'* — *kaal'i*, *pus'kima*, *put'k*, *sel'tsis*, *pad'jad*, *pat'ja*, *kol'ju* jne.). Kui esimene silp on lühike, siis kõnesolev sõnaraamat palatalisatsiooni ei tunnusta (*padi*, *tali*). Ametlikul palataliseerimisreeglil on mitmeid erandeid. Kui *i*-le või *j*-le eelneva konsonandi eel on ka *i*, siis „Väike õigekeelsus-sõnaraamat“ palatalisatsiooni ei tunnusta (*pilt*, *pillima*, *kinni*, *kissi*, *sitikas*, *kitt* — *kiti*, *tint* — *tinti*, *kiljuma*). Erandeiks on veel pikale *ii*-le järgnev konsonant (*viis*, *niit*); pikk vokaal pluss *r* (*paar* — *paari*, *piir* — *piiri*, *puur* — *puuri*); pikavokaalilised või diftongilised *l*-, *n*- ja *s*-lõpulised *e*-tüved (*keel*, *meel*, *seen*, *joon*, *kuus*, *kaas*, *kuusk*, *õis*, *kõis*); esivokaal pluss *rk* — *rg* (*kerkima*, *kergitama*, *nirk* — *nirgi*, *märk* — *märgi*, *mürk* — *mürgi*), kuid siiski on ka *r'k* — *r'g* (*sör'kima*, *sör'gitama*); konsonantühend *rj* (*marja*, *karjuma*); esivokaal pluss *sk* (*lesk*, *kesk*, *põs'k*, *kos'ki*, *vas'k*). Võõrsõnades ja ka paljudes laensõnades ei ole palatalisatsiooni osutatud. Eventuaalsete

(võimalike) eksimuste vältimiseks peab nimetama veel *n-i k* ja *g* eel (*ronki, rongi*), kus ei ole palatalisatsiooni osutatud. Tegelikult on siin küsimuses η -häälik, mis ühiskeeles ei allu palatalisatsioonile, nagu enamais murdeiski. Esitatud õigekeelsuslike põhimõtetega ei saa allakirjutanu täiel määral ühineda, kuigi need üldiselt on õiged. Reeglites on osalt mindud liiga kaugele palatalisatsiooni tarvitamisega ja teiselt poolt ei ole palatalisatsiooni mitmel korral lubatud seal, kus see on omane eesti keele kõnelejate enamikule. Kõigepealt peaks palataliseerimatause kõrval olema tingimata lubatud ka palataliseerimine sõnades, mille esimene silp on lühike (*padi — pad'i, tali — tal'i, kasi — kas'i*). Just vastuoksa „Väikesele õigekeelsus-sõnaraamatule“ tuleks palatalisatsiooni eelistada kahe *i* või *i* ja *j* vahel (*pil't, pil'lima, kin'ni, kis'si, sit'ikas, kit't — kit'i, tin't — tin'ti, kil'juma*). Kohati on sõnaraamatu normide kirjutajad käinud õige kitsapiiriliste murdeesinduste järgi. Tremulandi *r* palataliseerimine on murretes taandumas. Et kujundada korralikku tugevat *r-i*, selleks peab keeleots suunduma vastu pre-palaatumit või alveoole, keeleselg on otsast madalamal nõos. *r-le* vajalik tremulatsioon eeldab, et keeleselja esiosa ei tohi palataliseerides tõusta liiga palju ning intensiivselt vastu kõva suulage. Sellest tõsisjast oleneb siis, et *r-i* palataliseeritakse teistest häälikutest puudulikumalt või ei palataliseerita üldse. — Nagu murretes nõndasamuti on ühiskeeleski *r'* jäämas haruldaseks. Praegusele noorsoole kuulduvad *Mar't, kur'g, pur'k, kor'v* jne. enamvähem arhaismidena. Kui mõnelt poolt ei olda nõus jätma *r-i* alati palataliseerimata, siis peab vähemalt olema võimalus esineda kõrvu mõlemal uususel (*kurg — kur'g*).

J. Aavik ütleb, et „muljeerimise kujunemist ühtlasemaks haritlaste häälendamises takistab see, et seda kirjas ei märgita“¹⁾. Meie õigekeelsus-sõnaraamatuis esinev märkimisprintsip on ilmsesti aidanud kaasa ühtluse saavutamiseks, kuid peale esitatud vaieldavuste on õigekeelsuses veel üks rühm sõnu, kus teooria ja tegelikkus ei käi käsikäes. Väike ega suur õigekeelsus-sõnaraamat ei konstateeri palatalisatsiooni võõrsõnus ega nooremais laenudes (*alk — algi, balti, botik, detsiliiter, ellips, kulminatsioon, mask, mass, patsient, patrull, aprill, finess, matt* (males) jne., jne.). Mõnedes sõnades, mis sisuliselt kuuluvad siia, on palatalisatsioon siiski lubatud (*bas's, mar'ss, mat't* (= ihmjas), *nel'k* jne.). Allakirjutanu on teinud laenja võõrsõnade palatalisatsiooni kohta aastate jooksul statistikat üliõpilaste, ülikooli õppejõudude, oraatorite, näitlejate ja muude haritlaste hulgas. Vaatluste tulemused näitavad, et rikkumatut eesti keelt kõnelejad isikud suhtuvad palatalisatsioonisse kõikjal ühesuguselt, kuigi laensõnades peamiselt võõrkeele mõjul, mille kaudu laen on tulnud, võib ootuspärane palatalisatsioon kohati olla puudulik. Kui käia õigekeelsus-sõnaraamatute järgi, peaks eesti keele häälenduslikele vaistudele vastukäivalt terve rea foneetiliselt samaväärtuslikke sõnu jagama kahte kunstlikult tehtud rühma: *volt* ja *vol't, matt* ja *mat't*. Alati pole ka küllalt selge, kumba rühma mõni sõna peaks kuuluma. Sageli on nii, et võõrsõna muutub kiiresti õige oma-seks laensõnaks. Kuidas on niisugusel juhul mõel-

¹⁾ Õigekeelsuse õpik ja grammatika, lk. 368. Sealsamas lk. 366 jj. on J. Aavikul huvitavaid isikupäraseid vaateid palatalisatsiooni ulatusest, mis mõnes punktis erinevad allakirjutanu omast.

dud kindlaks määrata palatalisatsiooni? Käesolevas ühenduses peetakse ainukeseks võimalikuks hääldusviisiks *fon'd*, *fron't* — *fron'di*, *gal'l*, *gros's*, *mat't* (males), *vol't* (elektri), *mat's*, *fren't's*, *mas's*, *mas'k*, *fines's*, *absin't*, *batsill*, *bilan'ss*, *kontroll*, *föl'jeton*, *abiturient*, *argument* jne. Järelikult peab laen- ja võõrsõnades palatalisatsiooni pearõhu järel hääldatama samadel eeldustel, mida on soovitatud muu sõnavara kohta. Pandagu siinkohal eriti tähele tõesiasja, et *tš* on eesti keeles alati palataliseeritud nagu vene keeles, kust see on kõigepealt *ex usu* saadud. Sellepärast oleks täiesti võõras hääldada *lantš*, *frentš*, *matš* häälduspäraste *lan't's*, *fren't's*, *mat's* jne. asemel.

Palatalisatsiooni tunnustab õigekeelsus peale esitatud üldreeglite mõnel muulgi juhul. See nimelt säilib *i*-tüveliste sõnade nendes vormides, kus *i* asemele astub *e* või *u*: *lol'le*, *pil'te*, *tun'de*, *mat'te*, *püs'se*, *kon'tuma*, *vas'suma*, *val'skus*, *val'mus*, *kal'kus*. Loomulikult tuleb siis öelda ka *argumen'te*, *kontroll'e* jne.

Teiseks on mitmeid üksikuid sõnu, kus *l'* on ühiskeeles saanud enamvähem üldiseks: *sel'g*, *näl'g*, *kül'm* (*kül'muma*, *kül'mus*, *kül'metama*), *ul'aelu*, *ul'akas*, *tol'a*, *sel'ge*. Õigekeelsus tunnustab siin palatalisatsiooni ainult sõnades *sel'g* ja *näl'g*. Ent ka teistes toodud näidetes peaks palatalisatsioon olema lubatud vähemalt paralleelhääldusena.

Lõpuks esineb palatalisatsioon lastekeelseis või lastekeelest põlvnevais meelitus- ja vähendussõnades: *kut'su*, *mus'u*, *mus'utama*, *tud'uma*, *kät'u*, *pois'u*, *ta'du*, *not'su*, (mütsi) *lot'u* jne. Siia kuulub ka rida *u*-lõpulisel vähendusnimesid: *Man'nu*, *Al'lu*.

Pearõhu järel olevast palatalisatsioonist tuleb mainida veel üht seika. Eesti keeles on nimelt pala-

talisisatsioon saanud võtteks, millega väljendatakse kallistust, meelitust, lohutust või palvet. Eriti just väikeste lastega kõneldes võivad vanemad esiseid konsonante kõikjal palataliseerida, sellest olenemata, missugune vokaal järgneb, näit. *ol'en'd kul'la pai tüt'ar ja min'e sin'na, n'oh*. Seda huvitavat võtet ei peaks kõigepealt näitlejad unustama.

Mitmetes murretes on *lj, sj* jne. assimileerunud *ll*-ks, *s's*-ks jne. Ühiskeeles näib olevat levinud üksnes *l'l*: *pal'lu, nal'lakas, väl'la*. Peetagu meeles, et korrektne ühiskeel eeldab siin ikka *l'j*-d: *pal'ju, nal'jakas, väl'ja*.

Kuidas võõrkeel on mõjunud eesti keele palatalisatsioonile, selle kohta vaadatagu peatükki vene keele mõjust.

Õigekeelsus ei tunne palatalisatsiooni mujal kui pearõhu järel. Murdeti võib seda kohata ka kauge-
mal sõna sees. Nõnda on lood peamiselt lõuna-eesti murretes, kuid põhja-eesti keealalegi ei ole see nähtus võõras, näit.: Hargla *häbel'igu*² — häbelikud, *lau-lõt'i* — lauldi, *kütet'i* — köeti, *tagas'i*; Torma *kir'ju-tat'i, paremin'i, vares'sid* — vareseid jne. Ühiskeeles on kuulda üht kui teist esindust, üldisem on aga järgsilpides palatalisatsiooni puudumine, mida võibki pidada taoteldavaks idealhäälduseks.

Lääne-eesti murretes, eriti nimelt saartel, võib sõna alguses kuulda kõikide konsonantide nõrka palataliseerumist, kui neile järgneb mõni esivokaal, näit.: *m'itte, t'ilkuma, t'ükk, l'ep* jne. See nõrk palatalisatsioon ehk koronaalsus püsib mõnedel mainitud murdealade haritlastelgi. Peetagu aga meeles, et ühiskeel seda ei tunne.

NASALISATSIOON.

Kas patoloogilistel põhjustel või harjumusest kõneldakse vahel nõnda, et kogu kõnet saadab kas tugevam või nõrgem ninaheli — inin. Niisugune „läbi nina rääkimine“ teeb kõne ebaselgeks ning ühtlasi esteetiliselt inetuks. Eriti paljudel kooliealistel lastel on inisedes kõnelemine tugevasti arenenud paheks, mis sageli jääb külge kogu eluajaks. Eesti keeles on aga olemas veel teissugune ninaheli — nasalisatsioon, mida ei saa pidada hääldepaheks. Nasalisatsiooniks nimetatakse seda nähtust, et nasaalid *m*, *n* ja *ŋ* mõjuvad naabrusesolevaile vokaalidele nõnda, et viimaseid artikuleerides käib kaasas ninaheli. Nasaale moodustades on avatud käik neelust ninakoopasse; pehme suulagi ehk kurgupuri nibuga on neeluseinast eemaldunud, nõnda et kopsudest tulev õhuvool pääseb vabalt läbi. Eelneva või järgneva vokaali moodustamisel peaksid pehme suulagi ja nibu käigu sulgema, nagu ongi lood mitmetes keeltes, muu seas ka vene keeles. Kui käik ninakoopasse on vokaali moodustamisel avatud, artikuleeritakse vokaal korruga niihästi suu- kui ninakoopas. See moodustamisviis annab vokaalile erilise ninaheli. Mõnes keeles, nagu poola ja prantsuse keeles, võivad ninaheliga vokaalid esineda ka iseseisvalt, ilma nasaalkonsonandi naabruseta. Eesti keeles

on nasaalsus *m*, *n* ja *ŋ* eel vähe märgatav, kuid seda ilmekam on see nende häälikute järel. Pandagu selleks tähele järgmiste sõnade hääldamist: *maa*, *nad*, *ema*, *oma*, *vana*, *panga*, *kinnas*, *kingad* jne. Eesti keel kuulub nimelt niisuguste keelte hulka, mille omapärasuseks on õige tugev nasalisatsioon. Vene ja riigisaksa keelt kõnelejale on näiteks eesti ninaheli sedavõrd kõrvatorkav, et meie seisukohalt normaalset hääldusviisi võidakse pidada defektseks. Eesti keelel on peale selle veel see omapära, et kerget nasalisatsiooni põhjustavad ka *b* ja *d* (*uba*, *saba*, *koda*, *mida*) ¹⁾.

¹⁾ P. Ariste, Nasalisatsioonist eesti keeles. Eesti Keel 1938, lk. 138 jj.

SÕNA LÕPP JA ALGUS. SANDHI.

Saksa keele mõjust ja sõnaalgulisest *h*-st kõnel-des on juba paaril korral puudutatud sõnade algust. On öeldud, et eesti keeles sõnaalgus on *l a u s k*. Sama peab ütleva sõnalõpust. Niihästi konsonandiga kui vokaaliga lõppev sõna ei katke järsult, vaid pikka-misi. Kui sõna lõpetatakse järsku, jääb kõnest sama-sugune hakkimise mulje nagu järsust sõnaalgusestki. Eriti lastel on sageli tugevasti arenenud tendents sõnalõppe venitada või õkitada, s. o. kas iga sõna või lause lõpus lastakse kuuldavale umbes *õ*-sarnane õige indiferentne vokaal. Ka paljudele vanadele on see nähtus omane. Niisugust õkitamist ei saa kuidagi pidada ilusaks ega soovitavaks, kuid põhimõttelt on see siiski täiesti eestipärane. Eesti keeles ei avane häälehuuled pärast foneerimist järsult hõngusas-en-disse, vaid vähehaaval. See pikkamisi avanemine aval-dub akustiliselt kahel viisil. Kui sõna lõpus on vokaal või heliline konsonant, siis on lausk lõppki heliline. Häälehuuled on nimelt seda moodustades veel seda-võrd teineteise lähedal, et väljavoolav õhk ei pääse nende vahelt takistuseta läbi. Suus ei ole aga mingi-sugust artikulatsiooni, vaid oraalsed organid on juba enamvähem indiferentses asendis. Sellepärast on heli-line lausk lõpp väga sarnane indiferentse vokaaliga,

mida tunnevad meie saarte murded (*mittə, mullə*) ja mis esineb näiteks inglise (*first, idea*), prantsuse (*femme, libre*) ja saksa (*kommen, Liebe*) keeles. Korrektses ühiskeele häälduses on see indiferentne vokaal nõnda lühike, et seda võib pidada vaid artikulatsiooni lõtvumiseks. Pandagu selleks tähele hääldamist sõnus *tall, pall, temal, narr, agar, ämm, enam, on, tean, osav* jne. — Kui sõna lõpus on helitu konsonant, on lausk lõpp samuti helitu. Teatavasti on helitut konsonanti artikuleerides häälehuuled hõngusasendis, s. o. õige kaugel teineteisest, nõnda et kopsudest tulev õhk pääseb vabalt nende vahelt läbi. Pärast helitu hääliku moodustamist ei asetu häälehuuled järgneva sõna konsonandi või vokaali foneerimisasendisse järsult, vaid jällegi pikkamisi. Kui helitu konsonant on absoluutses lõpus, siis püsivad häälehuuled hõngusasendis tunduvalt kauemini kui toimub suuline artikulatsioon. Häälehuulte hõngusasendis olles kujundatakse ka *h*. Sellepärast kuuleb *k, p, t* järel (nõrgemalt ka *b, d, g* järel) absoluutses lõpus *h*-d. Teiste sõnadega öeldes on eesti sõnalõpulised sulghäälikud aspireeritud ehk hõngatud. Pandagu öeldu kohta tähele sõnade *kukk, pott, võtt, papp* jne. hääldamist.

Eesti keele lausast sõnaalgusest ja -lõpust oleneb mitu tähelepandavat foneetilist seika, millest ei saa vaikides mööda minna. Et sõnade algusele ja lõpule ei tehta järsku piiri, sulavad sõnad teineteisega ühte. Kui eelmise sõna lõpul on konsonant ja järgmine sõna algab vokaaliga, muutub konsonant kahekordseks. Kahekordistumine on eriti täielik siis, kui lõppkonsonant on pikk. Kahekordistunud konsonandi teine osis kandub järgneva sõna algusesse. Näiteks laused *mis on, mul oli, pikk aed, papp-asi, tamm ei ole, kann*

hüppas jne. hääldatakse keelepärases ühiskeeles ning samuti ka murretes *mis_son, mul_loli, pikk_kaed, papp_pasi, tamm_mei_jole, konn_nüppas* jne. Peamiselt saksa keele mõjul (vaata!) teevad mõned ühiskeele-kõnelejad mainitud juhtumel kahe sõna vahele ilmse pausi, mis on eesti keele iseloomule täiesti võõras. Kuivõrd tugev on sõnade ühtesulamine ehk *liaison* meie keeles, osutavad kõige selgemini need juhtumid, kus kõige paremaski ühiskeeles eelmise sõna konsonant võib kanduda täiesti teise sõna algusesse. Seda esineb eriti just kindlaks kujunenud kõnekäändudes nagu *head õhtut*, mida õige üldiselt hääldatakse *hea tõhtut*¹⁾.

Lausk lõpp ja algus võimaldavad veel sedagi, et eesti keeles kehtib nn. *sandhi*. India foneetikaõpetusest põlvneva oskussõnaga *sandhi* tähistatakse kõigepealt seda nähtust, et sõnalõpulised, resp. -algulised helitud konsonandid muutuvad otseses naabruses oleva helitu konsonandi mõjul ka helituks ja vastupidi. Eesti keeles maksab *sandhi* sulghäälikute ja *s-i* kohta. Et meie keeles ei ole olemas täiesti helilisi klusiile ega helilist *z-d*, siis ei ole *sandhi* kaudsel vaatlusel nõnda käegakatsutav kui mõnes teises keeles. Eesti-pärane hääldus lubab nimelt *ta toob klaasiga vett, suured tugevad mehed* jne. hääldada *ta toop klaasiga vett, suuret tugevad mehed*. Kõige ilmekamalt avaldub *sandhi* tuletuslõppude eel ja liitsõnades. Sõnade *tulebki, saadki, kingsepp* jne. hääldamine kujul *tulepki, saatki, kinksepp* on täiesti normaalne. *Sandhi*

1) Mainitagu ka kooliõpilaste nalja, kus teise õrritamiseks öeldakse *sa oled üks hea poiss*, millega muidugi mõeldakse *sa oled üks sea poiss*.

avaldub liitsõnades veel ühel teisel viisil. Eesti keel ei tunne intervokaalset ühekordset *k, p, t*-d ega *n.-ö.* puhast *s-i*. Kahe vokaali vahel võib esineda üksnes *B, D, G, Z* või kahekordne *k, p, t* (s. o. *kk, pp, tt*, mida, tõsi küll, kirjaviis tähistab ühekordse sulghääliku märgiga) ja *ss*. Liitsõnades *õunapuu, kuresaar, mädasoo* jne. on siis teise osise sõnaalgulist helitut häälikut võimalik edasi anda kahel viisil, kas *B, D, G, Z*-ga või *pp, tt, kk, ss*-ga, s. o. hääldatakse kas *õunabuu* või *õunappuu, KureZaare* või *Kuressaare* jne.

Esitatud sandhi-nähtustega käsikäes mainitagu veel, et muidu helilised häälikud võivad helitus naabruses samas sõnaski muutuda helituks. Konsonantide *k, p, t, h* ja *s-i* järel on nimelt sõnalõpulised *l, m, n, r* ja *v* ühiskeeles ja enamais murdeis täiesti helitud. Pandagu selleks tähele sõnu *mahl, pahl, osm, pasm, kõhr, rasv, lõtv* jne.

KVANTITEET.

Eesti keelt on õigusega nimetatud kvantiteedi-keeleks — vältuskeeleks, sest häälikute vältus ehk pikkus on siin keskseks nähtuseks, millest oleneb suurem osa keeleelu muid eneseavaldusi. Peale lapi keele ei ole olemas teisi euroopa keeli, kus kvantiteedi-olud oleksid kujunenud nõnda komplitseerituks nagu eestis. Enamiku indo-euroopa keelte lihtsa reegli asemel — lühike vokaal + pikk konsonant või pikk vokaal + lühike konsonant — on meie foneetika käsitluses mitu erilist vokaali- ja konsonandivälde, mis võivad omavahel liituda mitmesuguseiks ühendeiks. Harilikus kooli-häälikuõpetuses oleme harjunud nägema vaid kolme erilist välteastet: lühikest, pikka ja ülipikka, sest fonoloogiliselt, või funktsiooni seisukohalt pole vaja peenemat eristamist. Neil välteil on pealegi täita olulisi leksikaalseid ja morfoloogilisi ülesandeid. Korrektnel keel nõuab, et peab täpselt kinni pidama veel kahest foneetilisest ehk häälduslikust pikkusastmest, nimelt poolpikast ja nn. poolteistpikast vokaalist. Kõik vokaalide ja konsonantide pikkusastmed kokku arvates on eesti keeles üldse üheksa eri pikkust. Neljast tähtsusetumast võib siinkohal vaikides mööda minna. Poolteistpikk vokaal esineb juhtudel, nagu *saata, seepi, kiita, looka, koost*

jne., s. o. grammatilises ülipikas vältes, millele järgneb pikk klusiilaines või konsonantühend. Murdeti on siin vokaal pikkuselt võrdne ülipikaga. Ühiskeeles on aga teiste murrete põhjal kujunenud traditsiooniks pikkus, mis seisab kesk- ja ülipika vahel.

Kui esimene silp ei ole ülipikk, siis on teise silbi vokaal harilikult lühikesest vokaalist tunduvalt pikem. Ülipika silbi puhul on teine silp vastuoksa äärmiselt lühike: *võttä, kokkü, kinnī*. Teise silbi pikenenud vokaali nimetatakse üldiselt poolpikaks, kuid paljudes murretes võib see olla ka täiesti pikk või — isegi ülipikk, näiteks sõnus *kanà, kanàde, tulèn, tulèmine, annàme, viimè, metsàs, laulù* jne. Igal juhul on kõnesolev pikkus lähemal pika kui lühikese vokaali omale. Teise silbi poolpikk vokaal ei ole mitte mingisuguseks häälduslikuks dekoratsiooniks, vaid see on tähtsaks foneetiliseks teguriks. Inglise, prantsuse, saksa, vene ja teistes suurkeeltes, millega eestlastel on tihedamaid suhteid, on tavaliselt ikka nõnda, et dünaamiline (jõuline) rõhk ja kvantiteet langevad ühte. Võõrkeelte mõjualused haritlased rakendavad seda reeglit ka eesti keelele. Eesti keeles võivad dünaamiline rõhk ja kvantiteet vastupidi olla teineteisest täiesti eraldi. Meie keele seisukohalt on lubamatu, et mõnda sõna eriti rõhutades pikendatakse ka selle sõna pearõhulist vokaali. Otse keelevaistu haavavalt mõjuvad *tuule oometi siia, aanna teemale* ja muud sarnased juhtumid, mida peab vahel kuulma laval ja raadios esinevalt näitlejailtki. Kui eesti keeles tahetakse sõna rõhutades seda ühtlasi venitada, siis pikeneb teise silbi poolpikk vokaal veelgi pikemaks: *tulee omeeti siia, annaa temaale*. Esimest silpi võib venitada üksnes siis, kui see on ülipikk: *saaada, kalllile, lauulu*.

Muulastele on poolpikk vokaal teises silbis nõnda esiletükkiv, et selle tõttu arvatakse eesti keele dünaamilistki rõhku asetsevat teisel silbil. Üks endine Tartu Ülikooli õppejõud itaallane hääldas ikka teist silpi rõhutades ajalehenimesid *Vabá Sõná*, *Päeváleht*, *Vabá Maa*, sest ajalehepoiste hüüus on teine silp kvantiteedilt tugevasti esile tõstetud. Teise silbi poolpikk vokaal on muide heaks häälduskriteeriumiks, mille abil võib kohe eraldada muulast eestlasest. Muidu kõige korrektsematki eesti keelt kõneleja teise emakeelega isik ei saa naljalt tabada seda hääldusvõtet. Et eesti keeles on teise silbi vokaali pikkus sõna kvantiteedi kandja, osutavad näited sõnadest, mida tarvitatakse väga sageli. Neis on võinud esimese silbi vokaal täiesti taanduda. Omaegsest *paraegu* (nagu esineb muu seas Koidulal) on saanud *praegu*. Lääne-eesti murretes ja kõnekeeles on ohtrasti siiakuuluvaid näiteid.

Eesti keele-, rahvaluule-, rütmi- ja muusikauurijad on alles kõige viimasel ajal tulnud arusaamisele, missugune oluline tegur on poolpikk teine silp ¹⁾). Rahvas ise on aga ammust ajast olnud sellest asjast palju teadlikum. Vanadest rahvalauludest arvab osa uurijaid, et järgmisi värse on skandeeritud. Skandeerimisega mõeldakse seda, et rahvalaulu retsiteerides on sõna dünaamiline rõhk siirdunud harilikust asendist mujale, et värse on rõhutatud järgmiselt:

Meil tuléb hüvá sügíse,

Meil tuléb kená keváde ...

1) H. T a m p e r e, Eesti vana rahvalaulu rütmiprobleeme. Looming 1937, lk. 190 jj.

Kust võtíd siná südáme?
Suelt võtíd siná südáme.
Kust võtíd libéda keele?
Rebasélt libéda keele.
Kust võtíd jalád nobédad?
Jäneksélt jalád nobédad.

Kuhu skandeerijad viivad eesti keeles dünaamilise rõhu, seal on väga sageli just poolpika vokaaliga silp. See asjaolu näitab, et rahvalaulude loojad on kõigepealt arvestanud keele kvantiteeti ega mitte nõnda palju dünaamilist pearõhku. Meie parim rahvamuusika tundja H. T a m p e r e on täie õigusega võinud öelda, et „meie kunstluule ja -laul ei arvesta sagedasti kvantiteediga, milletõttu tuleb ette moonutusi, rääkimata neist võõraste viiside sobitamisel eestikeelseile tekstidele. Rahvalaul aga, mis on loodud rahva ehtses keeleinstinktis, ei lähe ses suhtes endaga vastuollu“¹⁾). Esitatud laulukatkendite keelepärane retsiteerimisviis on niisugune, et dünaamiline rõhk püsib esimesel silbil või mujal, kus on selle tavaline esinemiskoht, teine silp tõstetakse aga kvantitatiivselt tugevasti esile:

Meil tuleeb hüvaa sügiise,
Meil tuleeb kenaa kevaade ...

Kust võtiid sinaa südaame?
Suelt võtiid sinaa südaame.
Kust võtiid libeeda keele?
Rebaselt libeeda keele.
Kust võtiid jalaad nobeedad?
Jänekselt jalaad nobeedad.

¹⁾ H. T a m p e r e, Eesti vana rahvalaulu rütmiprobleeme. Looming 1937, lk. 193.

Allakirjutanu ammust arvamust on kinnitanud tähelepanekud Kihnu lauluretsitatsioonist ¹⁾. Lauliku „skandeerimine“ seisis selles, et lauldes venitati tugevasti poolpikka teist silpi. Sealjuures jäi dünaamiline rõhk normaalsele kohale:

Kõik laisaad käuvääd kiriiku teedä...

Tahmaanõ taluu tuasta... jne.

Eestlase kõrv on kvantiteedi suhtes nõnda terav, et väiksemgi eksimus mõjub häirivalt. Rikkumatu ühiskeelega eestlane ei eksi sellepärast ka kuigi palju selles küsimuses. Ülalpool on nimetatud, kuidas saksa keele mõjul aetakse segamini õiged kvantiteedisuhted. Peamiseks eksimuseks on see, et teise välte asemel tarvitatakse kolmandat. Kiriklikus stiilis on niisugune völdete vääristamine saanud lausa retooriliseks võtteks. *Armasta teisi nagu iseennast; kes annab, sellele antakse* ja muid sarnaseid lauseid võib meie päevilgi kuulda üsna noorte vaimulikkude suust. Õige kvantiteedi vastu võidakse eksida veel muudelgi põhjustel. Suures osas Virumaast ja Harjumaal idapoolseil randadel on ühiskeelest täiesti erinev kvantiteedisüsteem, mis tunneb ainult kaht fonoloogilist pikkust. Virulased jäävad ühiskeeleski õige sageli ustavaks omadele pikkussuhetele: *ühe korrra, teiselt, tüttar, saaame* jne. Peetagu aga meeles, et niisugune kvantiteet on liigagi esiletungiv murdejoon, mida korrektsetes häälendamises tuleb tingimata vältida.

Katselisfoneetiliste uurimistega on võidud enamvähem täpselt kindlaks määrata, missugused on meie

¹⁾ Lina küla lauliku Madli Palu järgi.

keele kvantiteedi-astmed matemaatiliselt väljendades. Sajandik-sekundites on lühike häälik umbes 10, poolpikk — 20, keskpikk — 25, poolteistpikk — 25—30, ülipikk 35. Toodud pikkused on absoluutsed ainult üksiksõnades. Lauses võib rõhustamisest olenedes ülipikk vokaal muutuda keskpikaks või isegi lühikeseks jne., näit. *kas tahad o m a l e sada seda raamatut?* pro *kas tahad omale saada seda raamatut?* Mida pikemaks sõna lõppude liitudes muutub, seda lühemaks läheb iga üksiku hääliku kvantiteet.

Eesti kirjaviis on teatavasti õige puudulik kvantiteedi nüansside tähistamises. Seetõttu on ühiskeele häälduses õige ohtrasti traditsiooni kõikuvusi pika ja ülipika välte tarvitamises, näiteks sõnades *maade, maale, peale, teele, künda, panna, palju, kirju, pehme* jne., jne. Peale mõne seiga nagu *maade*, kus rahvakeeles on teine välde palju üldisem kui ametlik kolmas, on meie õigekeelsuslikes teostes õigesti osutatud, missuguse pikkuse järgi tuleks käia ühiskeele kõnelejail. Mõnes sõnas on kvantiteedi kõikuvus õige laialdase ulatusega, nagu näit. *põhjus* (*põhjus* ja *põhj^us*), *otsus* (*otsus* ja *ots^us*). Lõpp *-matus* hääldatakse sageli kujul *-mattus*: *ootamattus, hoolimattus*. Lõpuks mainitagu veel, et mõned isikud, kes peavad pedantselt kinni kirjapildist, hääldavad *ma, sa, ta, me, te, nad, ka ja ja* lühikesena ning vastavalt *mul, sul, tal, kel, sel* lühikesena konsonandiga, sealjuures unustades, et esitatud juhtumel on tegemist vaid ortograafia erilise võttega. Nende sõnade normaalne hääldus on *maa, saa, taa, mee, tee, naad, kaa, jaa* ning *mull, sull, tall, kell, sell*.

INTONATSIOON.

Viimaste aastate uurimised on näidanud, et eesti keeles on sõnadel kindel intonatsioon ehk helikõrgus¹⁾. Eesti keele kindel sõnaintonatsioon ei ole aga iseseisev, vaid see oleneb täiel määral kvantiteedist. Kui sõna esimene silp on lühike (*lina*), siis heli algab õige madalalt, tõuseb pikkamööda, jäädes järgmises silbis püsima samale tasemele või vähesel määral langedes. Kui esimene silp on pikk (*linna, saani, omastav*) siis heli on sõna algul veidi kõrgem ja langeb sõna lõpul rohkem kui eelneval juhul. Ülipika häälikainese puhul (*linna, saani, osastav*) on juba algusheli võrdlemisi kõrge, tõuseb aga veelgi järsku ja laskub sõna lõpul õige sügavale. Pika ja ülipika hääliku vahel ei ole kvantiteedi vahe nõnda ilmne kui just erinev intonatsioon.

Mainitust paistab, et eesti sõnaintonatsioon on ikka langev, kuigi langus on mõnikord vaevalt märgatav. Langev helikõrgus või meloodia on ka eesti lausel. Eesti keelel on see omapära, et küsival (*kas sa tuled koju?*), jaataval jutustaval (*sa tuled koju*), eitaval jutustaval (*sa ei tule koju*), käskival (*tule*

¹⁾ Elin Põldre, Intonatsiooni, kvantiteedi ja dünaamilise rõhu suhteist eesti keeles. Eesti Keel 1937, lk. 164 jj. Ilmunud ka eriraamatuna.

koju!) jne. lausel on ikka ühesugune meloodia. Mõnes teises keeles, nagu saksas, on küsilause ikka tõusva meloodiaga. Sellepärast võib mõnedelt eestlasteltki kuulda, kuidas küsimustes heli tõuseb ja jääb lause lõpus kuhugi õhku rippuma. Lood on nõnda eriti siis, kui lauset ei alata *kas*-sõnaga, vaid kui saksapäraselt tarvitatakse ümberpööratud sõnajärjekorda (*võttis ta?*) või kui lause esineb lühendatud kujul (*ta teab?*).

RÕHK.

Rõhu küsimus on eesti keeles lihtne, sest suur enamik sõnu on pearõhuga esimesel silbil¹⁾. Algpärastes läänemere-soome sõnades ja vanades ammu kodunenud laenudes on pearõhk tegelikult ikka sõna alguses. Õige väikese erandi moodustavad mõned liitsõnad, kus pearõhk võib olla ka teise osise esimesel silbil: *maailm*, *missügune*, *niisáma*, *niisámuti*, *niisíis*, *pooltéist*, *seesáma*, *seesámáne*, *seesínane*, *viistéist*, *kuustéist* ja teised arvsõnad 11—19, *üleüldine*, *lauljána*, *tantsijána* jne. Harvemini kuuleb ka *mispárast*, *arusáadav*, *tõepóolest* ja muid sarnaseid liitsõnu. Peale selle on olemas hulk interjektsioone ehk hüüdsõnu, kus pearõhk on ikka esimesest silbist kaugemal: *aitáh*, *aitüma*, *ennäe*, *ohóh*, *tohóh*, *karpláuhti*, *karsúmdi* jne. Laensõnades on rõhk õige vahelduv. Uuemates ja vähem rahvaomastes laensõnades püsib pearõhk harilikult silbil, kus see on selles keeles, millest sõna on laenatud: *detáil*, *dešifréerima*, *dialóog*, *gümnáasium*, *kompeténtne*, *revolutsiioon*, *romántika*, *romantísm*, *relatiivne*, *nivóo*, *revüü*, *büróo*, *paráad*, *prográmm*, *realitéet* jne. Mõnelt poolt on soovitatud,

¹⁾ A. Saaber k, Tegelikult eesti foneetika alged, lk. 34 jj.

et laensõnadegi rõhk toodaks ikka sõna algusesse esimesele silbile. Seda nõuet ei ole kindlasti võimalik läbi viia. Eesti keelevaistule ei ole laensõnade vahelduv rõhk enam võõras. Juba Hupeli keeleõpetus „Ehstnische Sprachlehre“ (1818) konstateerib harilikust uususest erinevat rõhku interjektsioonides, liitsõnades ja laensõnades, nagu *sele* — želee, tarretis, *wariseer* — variser, *wilistid* — vilistlased ja isegi *tölneer* — tõlner (lk. 12). Allpool näeb, kuidas senine rõhutunne on eesti keeles üldse lõtvumas. Lisatagu veel, et mõnel juhul annab erinev rõhk häälikuliselt samadele sõnadele eri tähendusegi, nagu *séminarist* (kust?) ~ *seminaríst* (seminari õpilane), *telegráafist* ~ *telegrafíst*, *kreedit* (õigustu) ~ *krediit* (võlausaldus), *komet* (temp, vigur) ~ *komeet* (sabatäht) jne. Paljudes laensõnades on rõhk kahesugune. Mõned ühiskeelega kõnelejad säilitavad rõhu algupärasel kohal, teised aga toovad selle sõna algusesse, nagu näiteks *páradiis* ~ *paradiis*, *kóntsert* ~ *kontsért*, *téater* ~ *teáater*, *díplom* ~ *diplóom*, *kónverents* ~ *konverénts*, *séptember* ~ *septémber*, *óktoober* ~ *októober*, *kálenđer* ~ *kalénder*, *óokean* ~ *okeáan*, *télegraaf* ~ *telegráaf* jne. Niisuguseil juhtudel on kõige otstarbekohasem jääda eestipärasemale uususele, s. o. tarvitatada pearõhku sõna alguses. Algupärase pearõhu asemele jääb siis enamasti tugev kaasarõhk. Kui pearõhk on kaugemal sõna sees, on kaasarõhk esimesel silbil. Võõrsõnade rõhu suhtes pandagu tähele veel üht asja. Murretes ja lihtsamal ühiskeeles esineb pearõhk mõnikord seal, kus korrektne ühiskeel seda ei tunnusta: *kanáal*, *koléera*, *Kanáada*, *Monáako*, *Afriika*, *Dvigáatel*, *minúut*, *klavéer*, *metóod* jne. pro *káanal*, *kóléra*, *Kánada*, *Mónako*, *Áafrika*, *Dvíigatel*, *minut*,

kláver, méetod ¹⁾). Vene keele mõjust kõneldes on toodud mõningaid lisanäiteid sellest, kuidas see keel on mõjutanud rõhu siirdumist väära kohta. Laensõnade rõhk on kaasa mõjunud, et lihtrahva keeles rõhutatakse valesti ka mõningaid omi sõnu, mis on ühiskeelde tulnud alles hilisemal ajal: nagu *valéem, Vambóola pro valem, Vambola*.

Omade sõnade juurde tagasi minnes tuleb mainida paari võimalust, kus sõnade n.-ö. väärrõhutamine on saanud uususeks ning on ühiskeeles lubatav. Esiteks kuulub siia mitmesuguseid komandosõnu: *paremál, vasakúl, ümbér, õlalé, jalalé* ja muid. Teiseks on võimalik sõnalõppu rõhutada siis, kui tahetakse esile tõsta seda toimingut, mida väljendab lõpp, näiteks *tána oli ahi kütmatá, kuid eile oli köetúd* ²⁾). Afektiivses kõnes võib väärrõhutamine anda sõnale erilise ilmekuse: *tánán! tánán! muidugí! ei sugugí!*

Põhja-Eestis võib tähele panna huvitavat nähtust, kuidas murretes ning ühtlasi ka ühiskeeles vanad rõhutamissuhted hakkavad tuhmuma. Väga sageli saab nimelt kaasrõhk pearõhuks, eriti aga just lõpudes *-mata, -matu, -mine, -asti*: *tegemáta, vastamáta, kannatamátu, tulemine, olemine, nähtavásti, arvatavásti*. Niisugust eelviimase silbi rõhutamist kuuleb isegi teatrilavalt ja radiost. Korrektses ühiskeeles võib seda lubada üksnes afekteeritud või pateetilises kõnes. Igapäevases hääldusviisis tuleb püsida üldisel esimese silbi rõhutamisel.

1) J. A a v i k, Saaremaa keel ja kirjakeel, lk. 22.

2) A. S a a b e r k, Tegelikult eesti foneetika alged, lk. 34.

Käesolevas eesti ühiskeeles häälduse ülevaates pole põhjust üksikasjalisemalt peatuda kaaserõhul, seda liiatigi põhjusel, et kaaserõhul ei ole täita kuigi olulisi foneetilisi funktsioone. Üldjoontes on seda õigesti käsitelnud kooligrammatikad ja muud eesti keele kohta käivad teosed. Kaaserõhk on peamiselt kolmandal ja viiendal silbil, kuid vägagi sageli ka teisel ja neljandal silbil.

LÕPPSÕNA.

Eelnenud ülevaates on jäänud puudutamata kõik need õiget ühiskeelee hääldust häirivad juhud, mis olenevad murdepärasest vormiõpetusest, nagu *kirjutata* ja *kirjutadi* pro *kirjutada* ja *kirjutati*, *viimate* pro *viimati*, *lugemene* pro *lugemine*, *madalad* ja *tulevad* pro *madalat*, *tulevat* ning terve rida muid sääraseid juhtumeid. Puudutatud ei ole ka neid puudusi, mida tekitavad anatoomilised hääldusvead ja -rikked. Kõige üldisemad viimast liiki vead, mida ühiskeeles kohtab, on uvulaarne *r* ja sigmatism. Eesti normaalne *r* moodustatakse sel viisil, et keeleots suundub vastu äärmist prepalaatumit — kõva suulae esiosa, kus toimub seda häälikut iseloomustav keeleotsa värisemine ehk tremulatsioon. Uvulaarse ehk nibu-*r*-i kujundamisel ei värise keeleots, vaid nibu — uvula. Nibu-*r*-ga inimestest ütleb rahvas harilikult, et vastav isik põristab *r*-i. Sigmatism ehk pudikeelsus kitsamas mõttes on see, kui ühiskeelee õige *s*-i asemel hääldatakse inglise *th*-i meeldetuletav häälik. Eesti *s*-i kujundamisel on keeleots alumiste hammaste suunas. Hambaid puudutatakse sealjuures vaevalt või ei puudutata sugugi. Sigmatismi puhul on keeleots tugevasti hammaste vahel või vastu ülemisi hambaid.

Õige levinud häälduspaheks, mida ei saa nimetamata jätta, on üldine laisk artikulatsioon. Mitmetel inimestel on harjumuseks kõneldes huuli võimalikult vähe liigutada. Ka keel ei tõuse nõuetekohaselt ega liigu küllaldaselt ette- või tahapoole. Säärane artikuleerimisviis teeb kõne ebaselgeks ja on hukkamõistetavam kui mõnigi murdejoon, mida on soovitatud vältida.

Hääldusvigu vältides ja õiget ühiskeele hääldust taotelles tuleb haritud eestlasel pidada meeles J. A a v i k u tabavat lauset: „Sest korrektse keele oskuse omandamine võimalikult rahva laia massi poolt nii kirjas kui kõnes on meie rahvuskultuuri üks tähtsamaid ja lähimaid ülesandeid“¹⁾.

¹⁾ Lõhe kõnekeele ja kirjakeele vahel, Väljavaade 1939, nr. 1, lk. 23.

SISUKORD.

	Lk.
Sissejuhatus	5
Võõrkeelte mõju eesti ühiskeele hääldusele	20
Saksa keele mõju	20
Vene keele mõju	31
Muude keelte mõjust	36
Murrete mõju ühiskeele hääldusele	40
Sõnaalguline <i>h</i>	57
Palatalisatsioon	66
Nasalisatsioon	76
Sõna lõpp ja algus. Sandhi	78
Kvantiteet	82
Intonatsioon	88
Rõhk	90
Lõppsõna	94

EESTI KEELE OSKAMISEKS

on peale käesoleva raamatu eestlasele veel tarvis ka järgnevaid teoseid:

1) Praktiliseks kirjakeele leksikoniks

E. Muuk:

VÄIKE ÕIGEKEELSUS-SÕNARAAMAT

480 lk. Hind köites 3 kr. 50 s.

2) Täielikuks sõnaraamatuks

150 000-sõnaline

EESTI ÕIGEKEELSUSE-SÕNARAAMAT

neljas köites.

Toimetanud J. V. Veski ja E. Muuk.

I köide A—M	590 lk. 4 kr.,	nahkköites	6 kr.
II köide N—Rio	562 „ 4 „	„	6 „
III köide Ripp—Y	602 „ 4 „	„	6 „
IV köide — täiendav osa	— on ilmumas.	Ette-	tellimise hind 2 kr.

3) Grammatikaks

E. Muuk:

LÜHIKE EESTI KEELEÕPETUS I.

Hääliku- ja vormiõpetus. 8. tr. Hind köites 1 kr. 85 s.

E. Muuk ja M. Tedre:

LÜHIKE EESTI KEELEÕPETUS II.

Tuletus- ja lauseõpetus. 6. tr. Hind köites 2 kr. 35 s.

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Aia 19, Tartu, tel. 43-00, posti jooksev arve 20-36

ELAV TEADUS NR. 1—49

- Nr. 1. Suur maailmasõda. — *H. G. Wells.*
- „ 2. Uued teed tervisele. — *Dr. C. Thomalla.*
- „ 3. Esimene teekond ümber maailma. — *A. Pigafetta.*
- „ 4. Otstarbekohane ja ilus kodu. — *A. Remmel.*
- „ 5. Vana-maailma hukkumine. — *Prof. G. Ferrero.*
- „ 6. Moodne töötehnika ja majanduskriis. — *E. Poom.*
- „ 7. Okultism ja teadus. — *Prof. A. Messer.*
- „ 8. Sissejuhatus poliitikasse I. — *Hearnshaw ja Cole.*
- „ 9. Jeesuse elu ja õpetus. — *Prof. W. Bousset.*
- „ 10. Energia. — *Prof. Oliver Lodge.*
- „ 11. Nüüdne maailmapoliitika ja Eesti. — *Prof. A. Piip.*
- „ 12. Eesti rahvausundi maailmavaade. — *Dr. O. Loorits.*
- „ 13. Kehaehitus ja iseloom. — *Dr. med. K. Lellep.*
- „ 14. Tehnika võidukäik I. — *Dr. J. Kranig.*
- „ 15. Elu ja inimese põlvnemine. — *H. G. Wells.*
- „ 16. Eesti kroonika 1932. — *Tammer, Ein, Poom jt.*
- „ 17. Parlamentarism ja Eesti Põhiseadus. — *E. Madisson.*
- „ 18. Iluaiad ja kodu ümbruse kaunistus. — *Dr. J. Port.*
- „ 19. Lapsepõlv ja iseloom. — *A. Elango.*
- „ 20. Rõivastuskunst ja mood. — *A. Remmel.*
- „ 21. Enesearendus ja edasiõppimine. — *A. Kurvits.*
- „ 22. Itaalia renessanss I. — *Prof. W. Söderhjelm.*
- „ 23. Sissejuhatus kunstivooludesse. — *A. Aspel.*
- „ 24. Romantika ja realism. — *H. Paukson.*
- „ 25. Lühike eesti kirjanduslugu. — *Fr. Tuglas.*
- „ 26. Erakonnad Eestis. — *Ed. Laaman.*
- „ 27. Uni ja unenäod. Loomade mõtlemine. — *K. Ramul.*
- „ 28. Eesti kroonika 1933. — *H. Tammer, J. Taklaja jt.*
- „ 29. Kaugenägemine. — *V. Koern.*
- „ 30. Raamat ja tema sõbrad. — *Fr. Puksov.*
- „ 31. Alateadvus ja psühhoanalüüs. — *K. Holtzmeyer.*
- „ 32. Aine saladused. Aatomid ja molekulid. — *W. Bragg.*
- „ 33. Uued teed toitluses. — *O. Kesks.*
- „ 34. Elekter igapäevases elus. — *A. Põdrus.*
- „ 35. Aur, tuli ja vesi. Jõumasinad. — *E. Kokker.*
- „ 36. Mis on „hing“? — *Prof. dr. Eino Kaila.*
- „ 37. Uuem eesti kunst. — *R. Paris.*
- „ 38. Nõukogude Vene. — *Ed. Laaman.*
- „ 39. Eesti kroonika 1934. — *A. Elango, O. Urgart jt.*
- „ 40. Prantsusmaa ja Euroopa. — *A. Aspel.*
- „ 41. Vana-Eesti rahvakultuur. — *G. Ränk.*
- „ 42. Meie metsloomad. — *K. A. Hindrey.*
- „ 43. Tõutervishoid ja rahva tulevik. — *H. Madisson.*
- „ 44. Mis on elu? Bioloogia põhiküsimusi. — *V. Lao.*
- „ 45. Maailma usundid. — *Prof. E. Tennmann.*
- „ 46. Mis on „vaim“? — *Prof. dr. Eino Kaila.*
- „ 47. Meie koduloomad. — *K. A. Hindrey.*
- „ 48. Poliitilised peavoolud. — *L. Ljunglund jt.*
- „ 49. Lühike eesti ajakirjanduse ajalugu. — *H. Helm.*

ELAV TEADUS NR. 50—92

- Nr. 50. Eesti kroonika 1935. — *H. Tammer, J. Janusson jt.*
 „ 51. Lühike eesti raamatu ajalugu. — *Jaan Roos.*
 „ 52. Inglased ja Inglismaa. — *André Maurois.*
 „ 53. Sport ja kehaline kasvatus. — *A. Kolmpere.*
 „ 54. Eesti ühiskond. — *Ed. Laaman.*
 „ 55. Eesti rahvakunst. — *Tiiu Kadak.*
 „ 56. Lood filosoofia ajaloost I. — *Will Durant.*
 „ 57. Maailmaruum ja tähed. — *A. Kipper.*
 „ 58. Naine ja naisliikumine. — *Vera Grüntal-Poska.*
 „ 59. Korporatiivne ühiskond. — *Juhan Vilms.*
 „ 60. Euroopa ja maailmapoliitika. — *Gr. Bienstock.*
 „ 61. Lood filosoofia ajaloost II. — *Will Durant.*
 „ 62. Eesti kroonika 1936. — *H. Tammer, A. Palm jt.*
 „ 63. Eesti majandus. — *Janusson, Joa, Krepp jt.*
 „ 64. Lühike maailma ajalugu I. — *H. G. Wells.*
 „ 65. Lood filosoofia ajaloost III. — *Will Durant.*
 „ 66. Läti kultuurilugu. — *M. Pukits.*
 „ 67. Hüpnos ja sugestioon. — *A. Kronfeld.*
 „ 68. Lühike maailma ajalugu II. — *H. G. Wells.*
 „ 69. Eesti ürgaeg. — *R. Indreko.*
 „ 70/71. Kirjad emale I—II. — *Dr. med. W. Stekel.*
 „ 72. Käekiri ja iseloom. — *F. Wittlich.*
 „ 73/74. Abielu ja armastus. — *A. Elango.*
 „ 75. Eesti kroonika 1937. — *H. Tammer, R. Paris jt.*
 „ 76/77. Tänapäeva Saksamaa. — *Ed. Laaman ja L. Kahkra.*
 „ 78. Tänapäeva Ameerika. — *H. Mäelo.*
 „ 79. Kirjad emale III. — *Dr. med. W. Stekel.*
 „ 80. Önnelikud skandinaavilased. — *E. Schreiber jt.*
 „ 81. Lühike maailma ajalugu III. — *H. G. Wells.*
 „ 82/83. Lood filosoofia ajaloost IV—V. — *Will Durant.*
 „ 84. Nüüdse Hiina alused. — *T'ang Leang Li ja A. Marand.*
 „ 85/86. Inimesetundmine. — *Prof. A. Adler.*
 „ 87. Eesti kroonika 1938. — *Paabo, Piip, Randalu jt.*
 „ 88/89. Maailma varad I. — *J. Semjonov.*
 „ 90. Moodne kunst. — *H. Read.*
 „ 91. Põlevkivi, meie rahvuslik suurvara. — *K. Luts.*
 „ 92. Eesti keele häädamine. — *P. Ariste.*

SOODUSTATUD TELLIMISTINGIMUSED.

12 eri raamatut kr. 9.—, 6 eri raamatut kr. 5.—, 3 eri raamatut kr. 2.75, 1 raamat kr. 1.—; 12 eri raamatu hinda kr. 9.— võib tasuda osakaupa: kr. 3.50, 2.50, 2.—, 1.—.

Tellides maksta raha posti jooksvale arvele nr. 20-36 ja kirjutada tellimine rahakaardi lõigendile. Jooksvat aasta-käiku võib tellida ajakirjana postkontoritest, raamatukauplustest, Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmeestelt ja

EESTI KIRJANDUSE SELTSILT TARTUS.

SUURMEESTE ELULOOD Nr. 1—50

Nr.	Hind	Nr.	Hind
1. Roald Amundsen ..	1.50	26. James Watt	1.50
2. Isaac Newton	1.50	27. Jeanne d'Arc	1.50
3. Muhamed	1.50	28. Augustinus	1.50
4. Abraham Lincoln .	1.50	29. Jaan Poska	1.50
5. Honoré de Balzac	1.50	30. Fr. Nietzsche	1.50
6. Ignatius Loyola ..	1.50	31. Richelieu	1.50
7. Victor Hugo	1.75	32. H. M. Stanley	1.50
8. Aleksander Suur ..	1.75	33. F. Dostojevski ...	1.50
9. Th. A. Edison ...	1.50	34. Gustav II Adolf ..	1.50
10. Vergilius	1.75	35. Eugène Delacroix	1.50
11. Aleksis Kivi	1.75	36. Franciscus Assisi'st	1.50
12. Louis Pasteur ...	1.75	37. Kopernik	1.50
13. Charles Darwin ..	1.50	38. Elisabeth	1.50
14. George Washington	1.75	39. Józef Piłsudski ..	1.50
15. Michelangelo	2.—	40. Villem Reiman ..	1.50
16. L. Beethoven	1.50	41. Voltaire	1.50
17. Giuseppe Garibaldi	1.75	42. Adam Smith	1.50
18. Elias Lönnrot ...	1.50	43. Th. W. Wilson ..	1.50
19. Richard Wagner .	1.50	44. Aristoteles	1.50
20. Cervantes	1.50	45. Heinrich Heine ..	1.50
21. Jakob Hurt	1.50	46. Admiral Nelson ..	1.50
22. Caesar	1.50	47. Keiser Joseph II .	1.50
23. Faraday	1.50	48. Insener Diesel ...	1.50
24. Gladstone	1.50	49. Comte	1.50
25. James Cook	1.50	50. Sören Kierkegaard	1.50

SOODUSTATUD TELLIMISTINGIMUSED.

Tellimishinda 7 kr. 50 s. võib tasuda ka osakaupa: 3 kr. tellimisel, 2 kr. 50 s. 1. aprilliks, 1 kr. 25 s. 1. juuliks ja 75 s. 1. oktoobriks. Poolaastas (3 nr.) 4 kr., üksiknumber 1 kr. 50 s. Nende hindadega ja neil tingimusil võib saada ka 6- ja 3-raamatulisi komplekte ostja valiku järgi.

Köide: iluköide 50 s. eksemplarilt ja 6 eksemplarilt 2 kr. 50 s., rahvaraamatukogu-köide iga number 50 s.

Teised elulood (eelmistest erinevais kaustades):

A. Kallas: Tähelend (Koidula elulugu)	H. 3.50
A. Jürgenstein: C. R. Jakobsoni elu ja töö ..	1.30
A. Raag: Elisabet Aspe elu ja looming ..	1.—
R. Rolland: Tolstoi elu	2.—
A. Maurois: Ariel ehk Shelley elulugu	2.—

Tellides maksta raha Seltsi jooksvale postiarvele nr. 20-36 või saata Seltsile kirjas markides. Tellimishinna ettesaatmisel kannab saatekulud Selts. Jooksvat aastakäiku saab tellida ajakirjana ka kõigist postiasutistest.

PAUL ARISTE

EESTI KEELE HÄÄLDAMINE

7963

217443

Kirjakeele kindlakskujunemisega käib kaasas ka vajadus ühtlase standardhääldamise järele, mida meil praegu ei ole veel rahuldaval määral. Selle ala parema asjatundja, Tartu ülikooli foneetika õppejõu dr. P. Ariste käesolev teos selgitab esmakordselt, missugune on eesti ühiskeelega praegune hääldamine ja missugune see peaks olema. Eriti hoolikalt on näidatud, missugune hääldamine on eestipärane (näit. *Kreutsvald*, aga mitte *Kröitsvald*) ja missugused on võõrkeelte (*gramofoni* asemel *gramafon*) ja kodumurde mõjul tekkinud hääldamisvead.

Sellele lisanduvad selgitused eesti keelele iseloomuliku kvantiteedi, intonatsiooni, rõhu, sandhi, nasalisatsiooni, palatalisatsiooni ja sõnalgulise *h* kohta. Küllalt lihtsalt ja arusaadavalt toodud huvitavad näited võimaldavad lugeljal kontrollida omagi hääldamist (*süüdi* või *süidi*, *võõras* või *võeras*) ja teha vahet õigete ja vigaste hääldamisvormide vahel. Eriti kasulikuks abiks on teos kõigile neile, kellele tuleb avalikult esineda, sest võõrapärast või murdelist kõnelemist ei peeta praegusel ajal korralikuks.

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Aia 19, Tartu, tel. 43-00, posti jooksev

arve nr. 20-36

HIND 1 KROON.